

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Η. ΚΟΝΔΗΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΣΤΗΝ ΑΡΓΟΛΙΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΘΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

1. Εισαγωγικές σημειώσεις

Το Νοέμβριο του 1862, όταν μετά τη Ναυπλιακή Επανάσταση και τα άλλα επαναστατικά κινήματα η πολιτική κατάσταση στη χώρα έχει αλλάξει και ο Όθων την έχει εγκαταλείψει, Υπουργός της Εκπαιδεύσεως είναι μια σημαντική προσωπικότητα του αντιδυναστικού αγώνα, ο Επαμ. Δεληγεώργης. Ο νέος Υπουργός με εγκύκλιό του¹ προς όλους τους Δημάρχους της χώρας ζητά πληροφορίες για τον αριθμό και τον τύπο των σχολείων καθώς και κάθε άλλη πληροφορία που να βοηθά στη διαμόρφωση μιας εικόνας για την κατάσταση της εκπαίδευσης και του σχολικού δικτύου στη χώρα. Μετά από 30 χρόνια ανεξάρτητης πορείας μέσα στην ιστορία, είναι πασιφανής η αδυναμία του νέου ελληνικού κράτους να ελέγξει και να αποδώσει σαφή εικόνα της οργάνωσης και λειτουργίας των μηχανισμών του, και στη συγκεκριμένη περίπτωση του εκπαιδευτικού του μηχανισμού. Έτσι, μέχρι τότε, με εξαίρεση τα σημαντικά πληθυσμιακά κέντρα κάθε νομού ή τους τόπους με σχετικά εύκολη πρόσβαση και επικοινωνία, δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα για μεγάλα τμήματα της ελληνικής επικράτειας. Το ίδιο ισχύει και για την Αργολίδα.

Το σχολικό δίκτυο που διαμορφώθηκε κατά την καποδιστριακή περίοδο, παρακολουθεί και υφίσταται τις συνέπειες των δραματικών γεγονότων που ακολούθησαν τη δολοφονία του Κυβερνήτη και έτσι, μετά τα γεγονότα του Ναυπλίου και την έξωση του Όθωνα, γυρίζουμε πάλι στο σημείο εκκίνησης. Πράγματι, το 1834 η Γραμματεία Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως με εγκύκλιό της προς όλους τους νομάρχες ζητά στοιχεία για την ύπαρξη και το είδος των σχολείων, τον αριθμό των μαθητών κ.λπ.² Γνωρίζουμε πως μέχρι τότε λειτουργούν στην Αργολίδα από το 1829 μέχρι και το 1832 ένα Αλληλοδιδασκτικό στο Άργος³ με 183 μαθητές και ένα στο Ναύπλιο με

1. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο 30, εγκύκλιος 1371/30.11.1862.

2. Δ. Αντωνίου, «Η εκπαιδευτική εικόνα του Ναυπλίου κατά τα έτη 1833-1834», *Ναυπλιακά Ανάλεκτα*, τ. IV (2000), σ. 31-64, σ. 44.

3. Η Αννίτα Κορδατζή-Πρασσά αναφέρει πως το σχολείο καταστράφηκε το Δεκέμ-

179 μαθητές από τους οποίους τα 21 είναι κορίτσια. Λειτουργεί, επίσης, το Ιδιωτικό Σχολείο Θηλέων της Ελένης Δανέζη με 22 μαθήτριες στο Ναύπλιο.

Η οθωνική περίοδος αρχίζει με μια ουσιαστική αλλαγή στους εκπαιδευτικούς προσανατολισμούς του νέου ελληνικού κράτους κυρίως σε δύο επίπεδα:

Πρώτον, στη δομή του εκπαιδευτικού συστήματος που καθορίζεται από τα βασικά διατάγματα της Αντιβασιλείας ήδη από το 1833 και των βασιλικών κυβερνήσεων μέχρι το 1857.⁴ Οι κανονισμοί και οι διατάξεις αυτές θα ισχύσουν γενικά μέχρι το 1929.⁵ Η δομή του εκπαιδευτικού συστήματος ακολουθεί από τη μια τα βαναρικά πρότυπα και από την άλλη τη συγκεντρωτική λογική με την οποία οργανώνεται το νέο ελληνικό κράτος.

Δεύτερον, στο επίπεδο της διοικούσας ιδέας της καποδιστριακής εκπαιδευτικής πολιτικής που εγκαταλείπεται οριστικά. Το σχολείο ως μέσο διάχυσης των πολιτισμικών αγαθών με επίκεντρο την εξυπηρέτηση, σε ένα πρώτο στάδιο, των στοιχειωδών αναγκών ενός λαού που ήταν κατά 90% αναλφάβητος,⁶ παύει

βριο του 1831. Τον Οκτώβριο του 1832 οι γονείς ζητούν από την κυβέρνηση την επαναλειτουργία του σχολείου και το αίτημα αυτό υποστηρίζεται από τον αρχαιότερο ίσως δάσκαλο στην Αργολίδα, το Ν. Φανδρίδη, με αναφορά του στις 19 Οκτωβρίου 1832 [«Η εκπαίδευση στο Άργος επί Καποδίστρια, 1828-1832», *Ελλέβορος* 11 (1994), σ. 93-94]. Μοναδική για την Αργολίδα στην ανάλυση και τα στοιχεία που παρουσιάζει είναι η μελέτη του Β. Κ. Δωροβίνη, «Συμβολές στην ιστορία της Κτιριοδομίας της Καποδιστριακής εποχής (1828-1833). Το κτίριο του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου Άργους», *Αρχαιολογία* 32 (1989), σ. 85-88 και *Αρχαιολογία* 33 (1989), σ. 80-84. Για την ιστορία του σχολείου και τις «πολιτικές φάσεις» δημιουργίας του βλ. Δ. Κ. Βαρδουνιώτης, «Το εν Άργει Κεντρικόν Σχολείον της Ελλάδος», *Αργολικόν Ημερολόγιον* 1900, σ. 62-73.

4. Π. Κυπριανός, *Συγκριτική ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα 2004, σ. 83-131. Βλ., επίσης, Δ. Αντωνίου, *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γ.Γ.Ν.Γ., τ. 1, Αθήνα 1987, σ. 12-14 και του ίδιου, «Η εκπαιδευτική εικόνα του Ναυπλίου», *ό.π.*, σ. 33-38.

5. Ο σχετικός διάλογος για το αν αυτή η «ανθεκτικότητα» αποδεικνύει και την αξία του νομοθετικού πλαισίου που θεσπίστηκε, συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια του Επιστημονικού Συμποσίου στο Ναύπλιο (12-14.10.2012). Ισχυρίζομαι πως η ανθεκτικότητα αυτή εξηγείται περισσότερο από την απουσία ολοκληρωμένης πολιτικής για την εκπαίδευση και αποσπασματικών μέτρων ανάλογα με τα πρόσωπα και τη χρονική συγκυρία, παρά από την αξία του ως οργανωτικού και λειτουργικού πλαισίου αναφοράς.

6. Ο Γ. Β. Δερτιλής προτιμά την έννοια «αγράμματος» από εκείνη των «αναλφάβητων». Προφανώς με την έννοια αυτή καλύπτονται και όσοι έχουν κάποιες στοιχειώδεις γνώσεις γραφής και ανάγνωσης. Αναφέρει δε πως ακόμα και στη δεκαετία του 1870 η αναλογία των «αγραμμάτων» παραμένει υψηλή, παρά τους καλούς ρυθμούς εξάπλωσης του σχολικού δικτύου, όπως διαπιστώνεται σε διάφορες μελέτες. Ο συγγραφέας σημειώνει χαρακτηριστικά πως το 1870 οι «αγράμματος» αποτελούν «το 82% του συνόλου, το 71% των ανδρών και το 94% των γυναικών» (*Ιστορία του Ελληνικού Κράτους. 1830-1920*, τ. Α', Αθήνα 2005, σ. 245).

να υπάρχει. Αντίθετα, παρατηρείται μια στροφή στην αρχαιολατρία, στη βάση της οποίας θα οργανωθεί και το ιδεολογικό/γνωστικό περιεχόμενο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Ουσιαστικά καμία πρόνοια δεν λαμβάνεται για την ενίσχυση της επαγγελματικής εκπαίδευσης. Η Γεωργική Σχολή της Τίρυνθας, για παράδειγμα, υπολειπεται, για ένα χρονικό διάστημα παύει να λειτουργεί και ανοίγει πάλι τις πόρτες της το 1847. Μάλιστα, στα γεγονότα του 1862 μετατρέπεται σε κέντρο επιχειρήσεων του βασιλικού στρατού.⁷ Ο Νικόλαος Σπηλιάδης που θεωρείται αντικειμενικός παρατηρητής για την περίοδο αυτή, γράφει:

Αφ' ου παρέλυσαν τα παρά του Κυβερνήτου κατασταθέντα σχολεία και αυτό το εν Αιγίνη ορφανοτροφείον, όθεν απέβαλον όλα τα ορφανά του, η δε αντιβασιλεία κατέστησεν ιπποσταύλον το εις Άργος ιδρυθέν παρά του Κυβερνήτου αλληλοδιδασκτικόν σχολείον και αφ' ου διέλυσαν υπέρ τα τριάκοντα μοναστήρια και εδήμευσαν τα κτήματα και πράγματά των, διά να εκτελέσωσι τάχα το περί τούτων ψήφισμα της εν Άργει συνελεύσεως, το αφορών την ηθικήν διαμόρφωσιν των Ελλήνων, διά της θρησκείας και της παιδείας [...] μόλις δε μετά πολύν καιρόν αφ' ου ήλθεν ο βασιλεύς απεφάσισαν να συστήσωσιν εκτός των εις Ναύπλιον, εις Σύρον και εις Αθήνας κατεστημένων ελληνικών σχολείων και των μετ' αυτών συνδεδεμένων γυμνασίων, δέκα σχολεία ελληνικά καθ' όλην την επικράτειαν, εν ω απαιτούνται κατά το παρόν πεντακόσια αλληλοδιδασκτικά και πολλά ελληνικά, διά να μάθωσιν οι Έλληνες γράμματα.⁸

Σημειώνω, τέλος, πως το Διδασκαλείο που απηχούσε το καποδιστριακό όραμα της εκπαίδευσης δασκάλων, ώστε να εξαπλωθεί η στοιχειώδης εκπαίδευση σε ολόκληρη τη χώρα, όχι μόνο υπολειπόταν σε ολόκληρη την οθωνική περίοδο, αλλά το 1864 καταργήθηκε και επίσημα με απόφαση της Βουλής και με το εξαιρετικό επιχείρημα ότι «δεν χρειάζεται».⁹ Έχει πάντως προηγηθεί μια εξαιρετική έκθεση¹⁰ του Υπουργού της Δημοσίας Εκπαιδευ-

7. Μιχαήλ Γ. Λαμπρινίδης, *Η Ναυπλία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Ναύπλιο ³1975, σ. 342.

8. *Απομνημονεύματα ήτοι Ιστορία της Επαναστάσεως των Ελλήνων*, κριτική έκδοση Παν. Φ. Χριστόπουλου, Ινστιτούτο Ανάπτυξης Χαρίλαος Τρικούπης, τ. 5, Αθήνα 2007, σ. 546.

9. Π. Κυπριανός, *ό.π.*, σ. 100.

10. *Αι προς την Εθνικήν Συνέλευσιν κατά την 21 Ιανουαρίου 1863 υποβληθείσαι εκθέσεις της Προσωρινής Κυβερνήσεως και του Υπουργείου*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1863, σ. 104-105. Η έκθεση αυτή, όπως και η σημαντική έκθεση του Γεν. Επιθεωρητή Σκαρλάτου Δ. Βυζάντιου, στην οποία αναφέρομαι διεξοδικά και δημοσιεύω στη συνέχεια, μου έγιναν γνωστές από τον κ. Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη. Τον ευχαριστώ για την πολύτιμη βοήθειά του, που δεν περιορίζεται μόνο στα δύο αυτά κείμενα.

σεως Επαμ. Δεληγεώργη προς την Εθνική Συνέλευση, στις 21 Ιανουαρίου 1863, στην οποία παρουσιάζει διεξοδικά την κατάσταση του εκπαιδευτικού συστήματος. Σχετικά δε με το Διδασκαλείο αναφέρει:

Το Διδασκαλείον απέβη καταγώγιον των την υποτροφίαν ως χαμαιζήλον άθλον εφημέρου ευνοίας λαμβανόντων, ή των την στρατολογίαν φευγόντων· οι δε βαθμοί, από ασθενών εγγυήσεων φυλαττόμενοι απέβησαν ολέθριον ευνοίας αντάλλαγμα [...]. Και αυτή δε η πεσούσα εξουσία, την παραλυσίαν ταύτην βλέπουσα του διδασκαλείου, και την θεραπείαν των κακώς κειμένων εκ συστήματος αποφεύγουσα, εσκέφθη μάλλον να διαλύση και αδεξίως ποτ' επεχείρησε την διάλυσιν του εθνοφελούς τούτου φυτωρίου της του λαού εκπαιδεύσεως. Η ταπεινώσις αύτη της εκπαιδεύσεως των δημοδιδασκάλων και η ευκολία της επιτυχίας του πτυχίου ήύξησαν επί τοσοούτον τον αριθμόν αυτών, ώστε πλήθος απειράριθμον άνευ θέσεως εφεδρεύουσιν, λίαν δε κακόζηλος έρις και σπουδαρχία εκ τούτου πηγάζει, όργανα δε τοπικών και κομματικών αγώνων, εκ της ανάγκης ταύτης πιεζόμενοι, κατέστησαν οι διδάσκαλοι του λαού, εκπεσόντες του ιερού αυτών χαρακτήρος.

2. «Εκπαιδευτικό παράδοξο» και πολιτικές

Έχοντας υπόψη τις παραπάνω αναφερόμενες δύο αλλαγές που οριοθετούν το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο θα εξελιχθεί το σχολικό δίκτυο στην Αργολίδα, κατανοούμε καλύτερα το «εκπαιδευτικό παράδοξο», το οποίο καταγράφουν οι βασικότερες αναλύσεις για το εκπαιδευτικό μας σύστημα. Συγκρίνοντας δηλαδή τις δομές και τις δυνατότητες, κυρίως τις οικονομικές, που διαθέτει η χώρα στον προχωρημένο 19ο αιώνα με εκείνες των αναπτυγμένων ευρωπαϊκών κρατών, διαπιστώνουμε μια ικανοποιητική ανάπτυξη των σχολικών μηχανισμών, που δεν αντιστοιχεί στον αγροτικό της χαρακτήρα και πάντως είναι πιο δυναμική από εκείνη των ανεπτυγμένων κρατών.¹¹ Αυτή η παραδοξότητα επιμένει να υφίσταται σε όλη τη διάρκεια της οθωνικής περιόδου, καθώς το κράτος αδυνατεί να χρηματοδοτήσει τις εκπαιδευτικές δομές και μεταβιβάζει το κόστος αυτό στους Δήμους και τις Κοινότητες, ενώ παρατηρούμε πως μεγαλώνει διαρκώς ο αριθμός των μαθητών και γίνονται προσπάθειες για την κατασκευή νέων σχολείων ή για

11. Ο Κ. Τσουκαλάς σημειώνει σχετικά με το θέμα αυτό πως η «Ελλάδα κατακτά ένα μετάλλιο στη Διεθνή Έκθεση της Βιέννης το 1878 για τα επιτεύγματά της στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, και τη σειρά που κατείχε ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες» (*Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα, 1830-1922*, Αθήνα 1977, σ. 26). Φυσικά, το επίπεδο αυτό αντανακλά την τάση που έχει ήδη αρχίσει να δημιουργείται από την επομένη της Ανεξαρτησίας, αλλά βρίσκει τις ρίζες της σε ολόκληρη την προηγούμενη –μεγάλη– ιστορική περίοδο.

την ανακατασκευή υπαρχόντων κτηρίων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως σχολεία, και μάλιστα με την εθελοντική εργασία των κατοίκων.¹²

Η θέσπιση του συστήματος της δωρεάν δημόσιας παιδείας αποτελεί μία άλλη σημαντική διάσταση του «εκπαιδευτικού παραδόξου», σε σύγκριση με άλλες ανεπτυγμένες χώρες. Η Ελλάδα θεσμοθετεί το σύστημα αυτό το 1834, όταν στη Γερμανία θεσμοθετείται μόλις το 1880 και στη Γαλλία το 1882, και μόνο για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Σημειώνω εδώ πως στην Ελλάδα, παρά τη θέσπιση διδασκτρών ήδη από το 1835, ώστε να βρεθεί κάποια λύση στο ζήτημα της μικρής χρηματοδότησης των σχολικών μονάδων, το μέτρο δεν επιδρά αρνητικά στο ρυθμό εξάπλωσης του σχολικού δικτύου, και μάλιστα στις περισσότερες των περιπτώσεων ατονεί λόγω αδυναμίας πληρωμής των οικογενειών. Σημειώνω, επίσης, πως η έννοια της «δωρεάν δημόσιας παιδείας» δεν αποτελεί επινόηση των κυβερνήσεων της οθωνικής περιόδου, αλλά έχει καταγραφεί ως κύριος προσανατολισμός στις αποφάσεις των επαναστατικών εθνοσυνελεύσεων. Επομένως, η κοινωνική προέλευση δεν αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό για την είσοδο ή τον αποκλεισμό¹³ από το εκπαιδευτικό σύστημα.

Η πολιτική αυτή ενδυναμώνει τη μεγάλη συμβολική αξία της εκπαίδευσης, που συνδέεται, εκτός από την κοινωνική κινητικότητα, ιδιαίτερα με τις ευκαιρίες πρόσβασης στον δημόσιο τομέα και στα εισοδήματα που αυτός διανέμει· μια τάση που αρχίζει να παγιώνεται ήδη από τα πρώτα βήματα του νέου ελληνικού κράτους και θα δημιουργήσει συγκεκριμένη νοοτροπία σχετικά με τη σχέση που διαμορφώνεται ανάμεσα στον δημόσιο τομέα και το εκπαιδευτικό σύστημα. Η τάση αυτή, εξάλλου, θα ωθήσει τους γονείς στην κάλυψη συγκεκριμένων εκπαιδευτικών αναγκών, όταν το κράτος ή η τοπική αυτοδιοίκηση αδυνατεί να το πράξει.¹⁴

12. Παρόμοιες περιπτώσεις έχουμε σε ολόκληρη τη χώρα και μερικές από αυτές αναφέρονται από το Δημήτριο Α. Σακκή για τις νοτιοδυτικές Κυκλάδες, με παραδείγματα από τη Σίκινο, τη Σίφνο, τη Φολέγανδρο κ.ά., όπου οι κάτοικοι αναλαμβάνουν με εθελοντική εργασία να κατασκευάσουν ή να αποπερατώσουν τα σχολικά κτήρια (*Η εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Οθωνική περίοδο. 1833-1843*, διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, τ. 1, Αθήνα 1994, σ. 79).

13. Σημειώνω εδώ πως η εκπαίδευση των γυναικών αποτελεί ένα ιδιαίτερο πεδίο αναζητήσεων για την έννοια του εκπαιδευτικού αποκλεισμού, παρότι πάντα υπήρξαν «σχολεία κορασίων». Ανάμεσα στις βασικές μελέτες για το θέμα αυτό υπογραμμίζω τη μελέτη της Ελένης Φουρναράκη, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί 1830-1910. Ένα ανθολόγιο*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1987.

14. Μεταξύ των δεκάδων εγγράφων που κατατίθενται από γονείς σε διάφορους Δήμους ή Κοινότητες της Αργολίδας, προκειμένου να ενημερώσουν τις κρατικές υπηρεσίες για την απόφασή τους να καλύψουν μέρος ή το σύνολο των δαπανών για τη λειτουργία του σχολείου της περιοχής τους, αναφέρω ενδεικτικά το Δήμο Ασίνης, όπου οι γονείς λαμ-

Πίνακας 1
Γενικά συγκριτικά στοιχεία
Ποσοστιαία εξέλιξη της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα

Δημοτικά σχολεία		% φοίτησης παιδιών σχολικής ηλικίας		% μαθητών Δημοτικού στο σύνολο του πληθυσμού	
Έτος	αριθμός	Έτος	%	Έτος	%
1830	75	1830	8	1830	0,88
1840	252			1840	2,00
1853	333	1855	29	1855	4,2
1860	668	1860	30	1862	5,00

Συγκριτική σχέση μαθητών μ.ε. / πληθυσμού

Χώρα	Έτος	Πληθυσμός	Μαθητές
Ελλάδα	1855	± 1.200.000	5.000
Γαλλία	1842	(+) 21.000.000	20.000
Ρωσία	1850	—	20.000
Οθωμανική αυτοκρ.	1851	—	870

Πηγή: Υπουργείο των Εσωτερικών, *Στατιστική Επετηρίς, Απογραφές* (1861, 1870-1879 κ.ά.). Μ. Χουλιάρáκης, ό.π. Κ. Τσουκαλάς, ό.π., Π. Κυπριανός, ό.π.

Οι εκπαιδευτικές πολιτικές της οθωμανικής περιόδου έχουν ως στόχο την οργάνωση ενός βασικού δικτύου, κατά κύριο λόγο στις έδρες των νομών και στα μεγάλα κέντρα.¹⁵ Για την ίδρυση των σχολείων αποφάσισε η Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως ακολουθώντας συγκεκριμένη διαδικασία που στηριζόταν στις εκθέσεις των νομαρχών ή των διοικητών για τον αριθμό των κατοίκων και των πιθανών μαθητών, για την ύπαρξη κτηρίου και την ιδιοκτησία του, τις σχετικές υποδομές λειτουργίας, τη μισθοδοσία και άλλα χαρακτηριστικά.¹⁶ Με βάση τα στοιχεία αυτά κάθε δήμος ήταν υποχρεωμένος

βάνουν το 1856 σχετική απόφαση (Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας φάκ. Ο 30, έγγραφο με αρ. πρωτ. 2666/1856).

15. Αυτή η πολιτική δεν αντιστοιχούσε στο νομοθετικό πλαίσιο που η ίδια η Αντιβασιλεία θεσμοθετούσε, ενώ θα μπορούσε ο ρυθμός σχολικής οργάνωσης να είναι περισσότερο δυναμικός. Ο Δαυίδ Αντωνίου σημειώνει πως η Αντιβασιλεία «απέφευγε να ιδρύσει νέα σχολεία ως ότου υπάρξει γενικός κανονισμός της εκπαίδευσεως και άφηνε –σε αυτή τη φάση– την πρωτοβουλία στις τοπικές κοινότητες» [«Η εκπαιδευτική εικόνα του Ναυπλίου κατά τα έτη 1833-1834», *Ναυπλιακά Ανάλεκτα*, τ. IV (2000), σ. 33].

16. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες η ύπαρξη σχολείου αποτελεί σημαντικό στοιχείο για τη μεταφορά της έδρας του Δήμου από ένα μέρος σε κάποιο άλλο. Έτσι, με αφορμή τις αντιδράσεις των κατοίκων της Αλέας για τη μεταφορά της έδρας του Δήμου στο Μπογατί και μετά από σχετικό έγγραφο του Υπουργού των Εσωτερικών, ο νομάρχης

να οργανώσει και να συντηρήσει το σχολείο του (ή τα σχολεία της δικαιοδοσίας του), καθώς επίσης και να μεριμνήσει για τη μισθοδοσία των δασκάλων. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια με το παράδειγμα της επιθεωρητικής έκθεσης του Σ. Δ. Βυζάντιου, τα προβλήματα χρηματοδότησης αποτελούσαν ένα σταθερό παράγοντα στασιμότητας για το εκπαιδευτικό σύστημα στο σύνολό του, ιδιαίτερα ως προς την παρεχόμενη εκπαίδευση και την υλικοτεχνική υποδομή του. Γνωρίζοντας την κατάσταση του Α' Αλληλοδιδασκτικού σχολείου στο Ναύπλιο το 1833 δεν θα μπορούσαμε να φανταστούμε ότι 25 χρόνια μετά η κατάσταση δεν θα ήταν καλύτερη για μια σειρά από σχολεία της πόλης και της περιφέρειάς της. «Περιφερόμενο σχολείο» το χαρακτηρίζει ο συγγραφέας και σημειώνει: «Όταν εγκαταστάθηκε στο Βουλευτικό [...] το οίκημα χρησιμοποιούνταν άλλοτε ως στρατιωτικό δικαστήριο και άλλοτε για άλλες κρατικές ή κοινοτικές υποθέσεις, με αποτέλεσμα να διακόπτονται επανειλημμένως τα μαθήματα [...]. Οι μαθητές το εγκατέλειπαν σταδιακά, στρεφόμενοι στα άλλα ιδιωτικά σχολεία που λειτουργούσαν στο Ναύπλιο».¹⁷ Με την περιγραφή αυτή, εξάλλου, θα αρχίσω την παρουσίαση της κατάστασης του σχολικού δικτύου στην Αργολίδα, έτσι όπως παρουσιάζεται μέσα από την έρευνα των αρχειακών πηγών.

3. Το σχολείο στην Αργολίδα της οθωνικής περιόδου

Η Αργολίδα δεν αποτελεί εξαίρεση στον γενικό κανόνα της οργανωμένης διδασκαλίας του σχολικού συστήματος. Η δεκαετία 1834-1844 αποτελεί περίοδο στασιμότητας έως πολύ μικρής κινητικότητας που αρχίζει να βελτιώνεται λίγο τα επόμενα χρόνια. Τα ποσά που κατευθύνονται προς τη δημόσια εκπαίδευση, είναι ελάχιστα σε σχέση με εκείνα που απορροφούν οι στρατιωτικές δαπάνες (χωρίς να πρόκειται στην ουσία για προσπάθειες εξοπλισμού) ή οι δαπάνες για τη μισθοδοσία των υπαλλήλων¹⁸ και ακόμα περισσότερο οι δαπάνες που προ-

Αργολιδοκορινθίας απαντά με έγγραφό του στις 20 Νοεμβρίου 1861 πως τα πλεονεκτήματα του χωριού Μπογιάτι είναι πως διαθέτει «τας αναγκαίας οικοδομάς, ευκολίας διά την διατήρησιν των [...] προσερχομένων εις την έδραν του δήμου δημοτών και ξένων και υπάρχοντος εν αυτό του δημοτικού Σχολείου όπερ προς ενός έτους μετετέθη από το χωρίον Τάτζη διά τους αυτούς λόγους» (Ηλίας Χρ. Ξενοφών, *Ιστορικά ανάλεκτα των χωριών του τέως Δήμου Αλέας*, Αθήνα 1994, σ. 146).

17. Δ. Αντωνίου, «Η εκπαιδευτική εικόνα του Ναυπλίου», *ό.π.*, σ. 44-45.

18. «Οι οικονομικές επιλογές των Βαναρών θεωρήθηκαν ιδιαίτερα δαπανηρές και πολυτελείς. Οι επιλογές αυτές συμπίεσαν τις εκπαιδευτικές δαπάνες στο ελάχιστο όπως δείχνουν τα στοιχεία καθ' όλη την περίοδο αλλά και μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα», σημειώνει μεταξύ άλλων ο Κων. Καρακαλάκης-Καρράς [«Δημόσια οικονομικά και εκπαιδευτικές δαπάνες την περίοδο 1833-1842», στο Κ. Κωστής, Σ. Πετμεζάς (επιμ.), *Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τον 19ο αιώνα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 9, σε ψηφιακή μορφή στο www.taekpaideutika.gr/ekp_89-90/pdf/06.pdf, τελευταία επίσκεψη 12.8.2012].

κύπτουν από τις ανάγκες του θρόνου, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 2
Ποσοστά επί του Μ.Ο. των δημοσίων δαπανών κατά κατηγορία, 1833-1842

Περίοδος	Δημόσιες δαπάνες (Μ.Ο.)	Δημόσιο χρέος	Στρατιω- τικές δαπάνες	Εκπαί- δευση	Αμοιβές προσω- πικού	Δαπάνες ανωτάτου άρχοντος
1833-42	19.056.693	25,9%	49,6%	2,9%	15,5%	5,8%

Πηγή: Κ. Κωστής, «Δημόσια οικονομικά», στο Κ. Κωστής, Σ. Πετμεζάς (επιμ.), *Ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τον 19ο αιώνα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 305.

Οι αλλαγές που πιστοποιούνται, οφείλονται κυρίως στις παρεμβάσεις των Δήμων για τη βελτίωση των κτηριακών υποδομών, και ιδιαίτερα στα δύο κέντρα της Αργολίδας, το Ναύπλιο και το Άργος. Τα περισσότερα σχολεία, εξάλλου, βρίσκονται στα δύο αυτά κέντρα, ενώ στις υπόλοιπες περιοχές παρατηρούνται δυσκολίες στη λειτουργία τους, που οφείλονται κυρίως στη χρηματοδότηση, και ιδιαίτερα στην καταβολή της μισθοδοσίας των δασκάλων. Έτσι, υπάρχουν σχολεία στα αργολικά χωριά που ανοίγουν και κλείνουν ανάλογα με τον αν υπάρχει ή όχι δάσκαλος και αν το κτήριο είναι κάπως λειτουργικό. Δεν είναι τυχαίο ότι και στις δύο μεγάλες επιθεωρήσεις που έγιναν στην Αργολίδα από τους Γενικούς Επιθεωρητές Ι. Κοκκώνη (1837)¹⁹ και Σ. Δ. Βυζάντιο (1855), οι επιθεωρητές αδυνατούσαν να ελέγξουν τα απομακρυσμένα σχολεία. Στους δύο πίνακες που ακολουθούν παρακάτω (Πίν. 3 και 4), καταγράφονται τα σχολεία που λειτούργησαν στην Αργολίδα και τα ονόματα των εκπαιδευτικών που εργάστηκαν στα σχολεία αυτά.²⁰

Στην έκθεση του Σ. Δ. Βυζαντίου καταγράφονται απομακρυσμένα σχολεία που είναι διαλυμένα, όπως εκείνα του Αχλαδόκαμπου (Δήμος Υσίων), των Λιμνών (Δήμου Ιναχίας) και της Μιδέας, ενώ θεωρεί πως πολλά άλλα υπολειπονται (Αλέας, Μυκηνών, Λυρκείας, Επιδαύρου). Το πρόβλημα των απομακρυσμένων σχολείων επιχειρεί να λύσει το 1855 ο Υπουργός Γ. Ψύλλας, όταν με εγκύκλιό του καθορίζει ως υπεύθυνους για τον έλεγχο του σχολείου και υπόλογους απέναντι στη Διοίκηση για τον έλεγχο αυτό τον πάρεδρο και τον ιερέα του χωριού. Η επιτροπή των δύο είναι υποχρεωμένη να επισκέπτεται μία

19. Περισσότερο αναλυτική παρουσίαση της έκθεσης γίνεται από τη Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, ΓΓΝΓ, Αθήνα 1986, σ. 73-76.

20. Οι πίνακες αυτοί είναι ενδεικτικοί και βοηθούν σε μια πρώτη αποτύπωση των κτηριακών υποδομών και των εκπαιδευτικών. Η ολοκλήρωσή τους αποτελεί κύριο μέλημα επόμενου σταδίου έρευνας.

Πίνακας 3
Το σχολικό δίκτυο στην Αργολίδα, 1829-1862

Τόπος	Δημόσιο	Έτος	Ιδιωτικό	Έτος
Ναύπλιο	Δημοτικό αρρένων	1826	Ελληνικό σχολείο Γ. Πετρίδη	1827
	Δημοτικό κορασίων	1834	«Γυναικεία σχολή» Ελένης Δανέζη	1828-32
	Ελληνικό / Γυμνάσιο*	1834	Ελληνικό σχολείο Λεον. Μ. Αναστασιάδη	1831-32
	Σχολείο Ζωγραφικής	1840	Σχολείο κορασίων Charlotte Volmerange	1831
(Πρόνοια)	Δημοτικό	1837	Σχολείο κορασίων Πρόνοιας	1832
Ασίνη	Δημοτικό	1844	Ελληνικό σχολείο Ζαχ. Βαϊωνά	1834
Τολό	Δημοτικό	1854	Γερμανικό σχολείο	1834
Κοφφίνι	Δημοτικό	1858	Σχολείο αρρένων Γ. Ψαρουδάκη	1855
Μιδέα (Μέρμπακα)	Δημοτικό	1855		
Άργος	Δημοτικό αρρένων	1825	Δημοτικό αρρένων	1855
	Δημοτικό κορασίων	1836	Εμμ. Γεωργιάδη	
Καρυά	Δημοτικό	1832		
Μυκίνες (Κουτσοπόδι)	Δημοτικό			
Αλέα (Μπουγιάτι)	Δημοτικό			
Λίμνη (Ιναχία)	Δημοτικό			
Λυρκεία (Κάτω Μπέλεσι)	Δημοτικό			
Αχλαδόκαμπος (Υσίων)	Δημοτικό			
Ασκληπιείον (Λυγουριό)	Δημοτικό			
Επίδαυρος	Δημοτικό			

* Το Γυμνάσιο Ναυπλίου ιδρύθηκε στις 21 Νοεμβρίου / 3 Δεκεμβρίου 1833, αλλά τελικά λειτούργησε το Μάρτιο του 1834. Ο Δ. Κ. Βαρδουνιώτης το εξυμνεί καθώς παρουσιάζει το γιο του στρατηγού Δ. Καλλέργη, Εμμανουήλ Καλλέργη, ο οποίος «απήλθεν εις Παρισίους προς εκπαίδευσιν [...] ευφύεστατος και μαθητής του εν Ναυπλίω Γυμνασίου» (Εμμανουήλ Δ. Καλλέργη, *Αργολικόν Ημερολόγιον 1910*, σ. 45).

ή δύο φορές το μήνα το σχολείο και να αποστέλλουν τριμηνιαία έκθεση στη Διοίκηση.²¹ Πάντως με βάση τα έγγραφα και την αλληλογραφία που βρέθηκαν στα Γ.Α.Κ. Ναυπλίου φαίνεται πως η Αργολίδα ακολουθεί τον γενικό ρυθμό

21. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο 56, έγγραφο με αρ. πρωτ. 192/5.3.1955.

εξάπλωσης του σχολικού δικτύου στη χώρα, ο οποίος γίνεται εντονότερος από τη δεκαετία του 1850 και μετά παρά τα προβλήματα δυσλειτουργίας που καταγράφονται. Τα βασικότερα στοιχεία που προκύπτουν από το αρχειακό υλικό για το σχολικό δίκτυο στην Αργολίδα, κωδικοποιούνται ως εξής:

3.1. Χρηματοδότηση

Το ζήτημα της χρηματοδότησης είναι ίσως το πιο ακανθώδες για την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος κατά την οθωνική περίοδο. Σημειώσαμε ήδη πως σχετικά με τα δημοτικά σχολεία η εποπτεία, η κατασκευή ή μίσθωσή τους,²² η συντήρηση και η μισθοδοσία των δασκάλων αποτελούσε μέλημα των δήμων. Οι δήμοι, και σε ό,τι μας αφορά οι δήμοι της Αργολίδας, είτε αδυνατούν να συμβάλουν άμεσα στα έξοδα συντήρησης και μισθοδοσίας, είτε προσπαθούν να αναβάλουν τις δαπάνες αυτές. Δεν είναι τυχαίος, επομένως, ο αριθμός των εγγράφων που αναφέρονται στα προβλήματα αυτά είτε υπενθυμίζοντας στη Δημοτική Αρχή τις υποχρεώσεις της, είτε καταγγέλλοντας την κωλυσιεργία της στο δήμαρχο, το νομάρχη ή ακόμα και στον ίδιο τον υπουργό. Στις 22 Νοεμβρίου 1845, ο τότε Υπουργός Παιδείας Ιω. Κωλέττης γνωρίζοντας πως το ζήτημα της χρηματοδότησης αποτελεί ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα αποστέλλει εγκύκλιο προς όλους τους Διοικητές κοινοποιώντας την στους δημάρχους και τους δασκάλους, στην οποία μεταξύ άλλων ζητά από τους διοικητές «να προνοώσιν, όπως προϋπολογίζεται εις τον ετήσιον προϋπολογισμόν εκάστου δήμου ανάλογος ποσότης προς επισκευήν του Σχολείου και διατήρησιν του αναγκαίου εις αυτό υλικού· οσάκις δε οι δημοδιδάσκαλοι αναφέρονται περί ελλείψεων του Σχολείου, να πειθαναγκάζωσι τας δημοτικές αρχάς, ίνα αύται χορηγώσιν εις τας επιθεωρητικές επιτροπάς την αναγκαίαν ποσότητα [...]».²³ Υπάρχουν πολλές τέτοιες εγκύκλιοι πριν και μετά την εγκύκλιο του Κωλέττη, αλλά η αίσθηση της στασιμότητας επιβεβαιώνεται από τις εκθέσεις των δασκάλων για τις ελλείψεις ή την άσχημη κατάσταση των σχολείων, στις οποίες δεν δίνεται απάντηση. Ενδεικτικά αναφέρω το έγγραφο του Νομάρχη Αργολιδοκορινθίας, δύο χρόνια μετά την παραπάνω εγκύκλιο (1847), που ζητά από το Δήμαρχο «διά τελευταίαν φοράν» να εξοφλήσει αγορές εκπαιδευτικού υλικού και τον απειλεί με πειθαρχική τιμωρία.²⁴ Πρέπει να υπενθυμίσω εδώ πως δεν είναι λίγες οι φορές που οι ίδιοι οι γονείς, όπως σημείωσα και παραπάνω, με εθελοντική συνεισφο-

22. Για τα θέματα των προδιαγραφών και της κατασκευής σχολικών κτηρίων ήδη πριν από την οθωνική περίοδο, βλ. τη σημαντική μελέτη της Ελένης Καλαφάτη, *Τα σχολικά κτίρια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, 1821-1829. Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, ΓΓΝΓ, Αθήνα 1988.

23. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ρ 36, εγκύκλιος με αρ. πρωτ. 32664/22.11.1845.

24. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Π, έγγραφο με αρ. πρωτ. 6840/6.10.1847.

Πίνακας 4
Εκπαιδευτικοί στην Αργολίδα, 1828-1862

Ονοματεπώνυμο	Ημερομηνία διορισμού	Ημερομηνία καταγραφής*	Σχολείο
Ελ. Δανέζη		1828	Ναύπλιο
Ν. Φανδρίδης		1830	Άργος/Ναύπλιο
Char. Volmerange		1831	Ναύπλιο
Λ. Αναστασιάδης		1831	Ναύπλιο
Ιωσήφ Γκινάκας	21.11.1833		Ελληνικό σχ. Ναυπλίου
Ζαχ. Βαϊωνάς		1834	Ναύπλιο
Α. Δημητρόπουλος		1836	Ναύπλιο
Δημ. Αποστολίδης	10.3.1836		Ναύπλιο
Ελένη Πιτταδάκη**		1937	
Χ. Μπαμπούκης		1839	Γυμνάσιο Ναυπλίου
Ιω. Γιαννόπουλος	28.10.1840		Ναύπλιο
Εμμ. Παπαδάκης	31.12.1843		Μινώα/Πρόνοια/Λυγουριό
Ιερεμίας Καζάκος (διδ. Γ')	6.11.1843		Ελληνικό σχ. Ναυπλίου
Γ. Κόνδης***	20.2.1841		Γυμνάσιο Ναυπλίου
Π. Σμυρνάκης	21.11.1844		Γυμνάσιο Ναυπλίου
Νικ. Ψαράυτης		1844	Ναύπλιο

* Η ημερομηνία καταγραφής αφορά στην πρώτη αναφορά που γίνεται στο όνομα, όταν δεν υπάρχει ακριβής αναφορά ημερομηνίας διορισμού του εκπαιδευτικού.

** Για την Ελένη Πιτταδάκη μαθαίνουμε πως ως έμπειρη δασκάλα φεύγει από το Ναύπλιο και αναλαμβάνει τη διεύθυνση του «Ανωτέρου Σχολείου Κορασίων» της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας μέχρι και το 1840 (Αγγελική Αθ. Πετρογιάννη, *Η Μέση Εκπαίδευση κατά την οθωνική περίοδο. Θεσμική, οικονομική και εκπαιδευτική δομή και λειτουργία*, διδακτορική διατριβή, University of Johannesburg, 2005, σ. 109-110).

*** Για το Γ. Κόνδη έχουμε περισσότερες αναφορές από άλλους τόσο για το εκπαιδευτικό του έργο όσο και για τη συμμετοχή του στα γεγονότα της Ναυπλιακής Επανάστασης. Ο Δ. Αντωνίου αναφέρει πως οι μαθητές διδάσκονταν μερικά «τεχνικά-επαγγελματικά» μαθήματα καλύπτοντας, έτσι, την απουσία εξειδικευμένου επαγγελματικού σχολείου. Μεταξύ άλλων στο Γυμνάσιο Ναυπλίου διδάσκονταν εμπορικά μαθήματα και «προαιρετικώς επί 2 ώρες την εβδομάδα στην Α' τάξη η Καταστιχογραφία-Διπλογραφία από τον καθηγητή των μαθηματικών Γ. Κόνδη, που είχε γράψει και σχετικό βιβλίο» (*Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης*, ό.π., σ. 57). Υπάρχει, επίσης, η αναφορά του Αστυνόμου Ναυπλίας Παρ. Γιαννακόπουλου προς τον Υπουργό των Εσωτερικών για τα γεγονότα της 30ής Μαρτίου 1862 στο Ναύπλιο, όπου μεταξύ άλλων περιγραφών σημειώνει ότι «ο Κύριος Κόνδης Καθηγητής του Γυμνασίου εκάστοτε ανέβαιναν επί του βήματος και εξεφώνει λόγους υπέρ των ανταρτών εξυβρίζων την Κυβέρνησιν» («14 Απριλίου 1862. Ο Αστυνόμος Ναυπλίας Παρ. Γιαννακόπουλος προς τον Υπουργό [Εσωτερικών]. Αναφορά για τα γεγονότα της 30ής Μαρτίου 1862 στο Ναύπλιο», στο *Χειρόγραφα ιστορικού αρχείου βιβλιοθήκης Ανδρίτσαινας, 1821-1866, περίοδος 1851-1866*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 366-372).

Πίνακας 4 (συνέχεια)

Ονοματεπώνυμο	Ημερομηνία διορισμού	Ημερομηνία καταγραφής	Σχολείο
Ζωή Σακελλίωνος		1846	Σχολείο Κορασίων Ναυπλίου
Κων. Ζαννιάδης		1846	Πρόνοια
Ν. Νικητόπουλος		1846	Αλληλοδιδασκτικό Ναυπλίου
Ερ. Εδουάρδος Βολβς	5.1.1846		Γυμνάσιο Ναυπλίου
Πην. Δρίτσα	20.12.1848		Σχολείο Κορασίων Ναυπλίου
Γ. Καμαριώτης (διδ. Α΄)	16.7.1846		Ελληνικό σχ. Ναυπλίου
Π. Ρούσσοις (διδ. Β΄)	5.6.1847		Ελληνικό σχ. Ναυπλίου
Ειρ. Παπαδοπούλου	13.5.1852		Σχολείο κορασίων Ναύπλιο
Γ. Ζαννάκης		1852	Μινώα/Πρόνοια
Π. Κουσκούρη		1853	Ναύπλιο
Μαρία Πάτρα		1855	Άργος (κορασίων)
Εμμ. Γεωργιάδης		1855	Άργος (ιδιοσυντήρητον)
Όθων Τριακοντάφυλλος		1855	Πρόνοια
Γ. Ψαρουδάκης		1857	Ιδιοσυντήρητον
Γ. Φίλης	5.2.1858		Τζαφέραγα (Ασίνη)
Σπ. Αντωνιάδης	6.12.1860		Κοφφίνιον (Τίρυνθα)

ρά ή και εργασία αναλαμβάνουν το κόστος επισκευής των σχολείων. Για μια τέτοια συνεισφορά πληροφορεί ο Δήμαρχος Ναυπλίου το Δημοτικό Συμβούλιο το 1842, παρουσιάζοντας τις λεπτομέρειες της παρέμβασης των γονέων για την «επαύξηση του σχολείου αρρένων».²⁵ Υπάρχουν, βέβαια, και αρκετές περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Δήμος εισπράττει δίδακτρα, τα οποία όμως δεν αποδίδει μετά. Παρότι θα αναφερθώ στο ζήτημα των διδασκτρων²⁶ και στη συνέχεια, σημειώνω ήδη πως ένα μέρος αυτών έπρεπε να αποδίδεται στους δασκάλους ως συμπλήρωμα του μισθού τους και ένα άλλο μέρος θα χρησιμοποιείτο για τη συντήρηση των σχολείων. Όμως ούτε το ένα ούτε το άλλο γίνεται, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προστριβές και οι δάσκαλοι να διαμαρτύρονται. Το πρόβλημα απασχόλησε πολλές φορές το Υπουργείο που προσπάθησε να δώσει λύσεις με τις εγκυκλίους του, χωρίς αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές.²⁷

25. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ρ 36, έγγραφο με αρ. πρωτ. 337/12.7.1842.

26. Τα δίδακτρα θεσπίζονται ήδη με το Νόμο της 28ης Ιουνίου 1833 «Περί δημοτικών σχολείων»: από αυτά εξαιρούνται οι άποροι.

27. Ενδεικτικά αναφέρω την εγκύκλιο του Υπουργού Δ. Γ. Βούλγαρη, η οποία περιγράφει ακριβώς αυτή την κατάσταση και τις αντιδράσεις των δασκάλων και ζητά από

Παράλληλα, οι δάσκαλοι καταθέτουν συχνά αιτήματα για ελλείψεις εξοπλισμού ή εκπαιδευτικού υλικού, τα οποία συχνά επαναλαμβάνονται. Ιδιαίτερα στα περιφερειακά σχολεία η κατάσταση είναι πολύ άσχημη και ελάχιστα αλλάζει μέχρι το τέλος της οθωνικής περιόδου. Αλλά και σε ορισμένα από τα κεντρικά σχολεία η κατάσταση δεν είναι καλύτερη. Το Σχολείο των κορασίων Ναυπλίου και εκείνο της Πρόνοιας αποτελούν δύο ενδεικτικά παραδείγματα και το ίδιο συμβαίνει με το «Σχολείον κορασίων Άργους». Οι εκθέσεις των δασκάλων προς το Δήμο Ναυπλίου για την κατάσταση στην οποία βρίσκεται το Σχολείο των κορασίων (βενετικό κτήριο επισκοπής παραπλεύρως της εκκλησίας του Αγ. Γεωργίου), είναι πολλές και περιγράφουν τις ελλείψεις και τα προβλήματα: από τις οσμές των ενοίκων και τα χαλασμένα θρανία²⁸ μέχρι τους μαυροπίνακες και τα μαθητολόγια.²⁹ Η έκθεση του Γεν. Επιθεωρητή Σ. Δ. Βυζάντιου θα επιβεβαιώσει τη χρόνια κακή κατάσταση του σχολείου. Το ίδιο ισχύει και για το σχολείο της Πρόνοιας, οι περιγραφές του οποίου είναι οικτρές. Ενδεικτικά αναφέρω τις αναφορές του 1842,³⁰ 1846³¹ και 1856³² για να τονίσω πως από μόνο του το σχολείο αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει παράδειγμα της στασιμότητας για την οποία μίλησα παραπάνω. Η δε περιγραφή του Σ. Δ. Βυζάντιου, όταν επισκέπτεται το σχολείο, είναι συγκλονιστική.

Η κατάσταση δεν είναι καλύτερη στο πρώτο γυμνάσιο της Αργολίδας (24 Μαρτίου 1834), όπου τα κτηριακά προβλήματα, η έλλειψη προσωπικού, βιβλίων και εποπτικών μέσων είναι «τα περισσότερα προβλήματα που θα το συνοδεύουν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, για πολλές δεκαετίες».³³

τους νομάρχες να εκδώσουν διαταγές, ώστε τα δημοτικά συμβούλια να εκτελούν το Νόμο (Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο 56, εγκύκλιος με αρ. πρωτ. 30/12.3.1854). Σημειώνω τη μεγάλη καθυστέρηση με την οποία ενημερώνεται η Διοίκηση για τις αποφάσεις των Υπουργών. Η συγκεκριμένη εγκύκλιος κοινοποιήθηκε στους δημάρχους της Ναυπλίας με αρ. πρωτ. 2494, στις 21 Μαρτίου 1856, δηλαδή δύο χρόνια μετά.

28. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Π, Αναφορά δασκάλας Ζ. Σακελλίωνος, έγγραφο με αρ. πρωτ. 60/14.1.1847.

29. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο 30, Αναφορά δασκάλας Π. Δρίτσα, έγγραφο με αρ. πρωτ. 9/8.3.1856.

30. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ρ 36, Ειδοποίηση επισκευής, έγγραφο με αρ. πρωτ. 9/16.10.1842.

31. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ρ 36, Αναφορά δασκάλου Κ. Ζαννιάδη για ελλείψεις, έγγραφο με αρ. πρωτ. 3/17.1.1846, στο οποίο η κατάσταση χαρακτηρίζεται ως «ελεεινή».

32. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο 30, Αναφορά δασκάλου Εμμ. Παπαδάκη με αρ. πρωτ. 17/25.5.1856.

33. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, *Η σχολική βιβλιοθήκη το 19ο αιώνα. Η Βιβλιοθήκη του Γυμνασίου Ναυπλίου (1833-1935)*, εκδ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπλίου «Ο Παλαμήδης», Αθήνα 1955, σ. 41.

Μάλιστα, σε έγγραφό του ο Διευθυντής του Χ. Παμπούκης ζητά, στις 10 Νοεμβρίου 1861, κάρβουνα για τη θέρμανση των χώρων «επειδή επέστη ο χειμών»³⁴ και η κατάσταση για τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς ήταν δραματική. Γίνονται, βέβαια, κάποιες προσπάθειες στη δεκαετία του 1850 για την ανακατασκευή του κτηρίου, θέμα το οποίο θα προκαλέσει διένεξη με το Φρουραρχείο που αρνείται να παραχωρήσει κάποιους χώρους (το ισόγειο του σημερινού Αρχαιολογικού Μουσείου) για την προσωρινή μεταστέγαση του σχολείου.³⁵ Όμως με την ανοικοδόμηση του νέου κτηρίου το 1858, που αντικαθιστά το ερειπωμένο κτήριο στο οποίο στεγαζόταν ως τότε, η κατάσταση βελτιώνεται σημαντικά σε σύγκριση με τα υπόλοιπα σχολικά κτήρια.

3.2. Μισθοδοσία

Η μισθοδοσία των δασκάλων αποτελεί το δεύτερο μεγάλο ζήτημα για το εκπαιδευτικό σύστημα της οθωνικής περιόδου. Ένας μεγάλος αριθμός εγκυκλίων του Υπουργείου, διαταγών των νομαρχών και αναφορών των δασκάλων αφορούν στο θέμα αυτό. Σε πολλές περιπτώσεις η καταβολή μισθού στους δασκάλους αγγίζει απίστευτες καθυστερήσεις. Δεκάδες είναι οι αναφορές στο Νομάρχη Αργολιδοκορινθίας για το θέμα αυτό και οι αναφορές φτάνουν μέχρι το Υπουργείο. «Δέκα έξ ολόκληρους μήνας διδάσκω εις το εν Προνοία δημοτικών σχολείον», γράφει το Μάρτιο του 1846 στο Νομάρχη ο δάσκαλος Κων. Ζαννιάδης, για να του εκθέσει τα προβλήματα επιβίωσης που δημιουργούνται. Ένα χρόνο αργότερα επανέρχεται με νέα επιστολή προς το Νομάρχη γράφοντας «[...] υποφέρω υπό της ανεχίας επόμενα πάνδηνα ως εκ της καθυστερήσεως της μισθοδοσίας μου [...]».³⁶ Η κ. Πολυτίμη Κουσκούρη που έχει φύγει στο μεταξύ από το Ναύπλιο, γράφει, στις 11 Φεβρουαρίου 1853, για τους μισθούς που της οφείλονται: «Οκτώ ολόκληρα έτη παρήλθον αφ' ότου ανεχώρησα αύτοθεν και μόλις καθ' όλον το χρονικόν τούτο διάστημα, έλαβον 440 δραχμάς [...]».³⁷

Την κατάσταση αυτή, που παραπέμπει στην εικόνα «των ψοφοδεών διδασκάλων εκατοντάδραχμων, οικονομικά εξαθλιωμένων, με το μόνιμο φόβο της μετάθεσης [...]»³⁸, προσπαθεί να βελτιώσει με πολλές εγκυκλίους το Υπουργείο της Εκπαιδεύσεως και με αντίστοιχα έγγραφα ο Νομάρχης Αργολιδο-

34. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο 30, έγγραφο με αρ. πρωτ. 163.

35. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο 56, έγγραφα με αρ. πρωτ. 1702/4.8.1855, 2494/10.12.1855, 26.12.1858 και 1177/29.12.1858.

36. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ρ 36, έγγραφα με αρ. πρωτ. 1478/1.3.1846 και 7959/18.2.1847.

37. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας φάκ. Π, έγγραφο με αρ. πρωτ. 332/11.2.1853.

38. Γ. Γ. Παπαδόπουλος, «Περί της εν Ελλάδι δημοτικής εκπαιδεύσεως», *Πανδώρα*, τ. ΙΕ', φ. 342 (16.6.1864), σ. 56.

κορινθίας.³⁹ Με εγκύκλιό του της 1ης Φεβρουαρίου 1842 ο Γραμματέας του Υπουργείου Ιωάννης Ρίζος⁴⁰ αναγνωρίζει πως οι δάσκαλοι δεν πληρώνονται «μήνας ολοκλήρους ή και έτη» και υπενθυμίζει στους δημάρχους τους κανόνες που πρέπει να σεβαστούν και τις υποχρεώσεις τους. Σε μια άλλη περίπτωση, στις 5 Ιουνίου 1846, ο Νομάρχης υπενθυμίζει στο Δήμαρχο Ναυπλιέων πως δεν αρκεί η έκδοση ενταλμάτων πληρωμής, πρέπει και να εξοφλούνται, παρεμβαίνοντας στο πρόβλημα της καθυστέρησης πληρωμής του δασκάλου Ν. Νικητόπουλου.⁴¹ Τέλος, οι γονείς, όπως είδαμε και στις περιπτώσεις του «Σχολείου των κορασίων Ναυπλίου» και της Ασίνης, παρεμβαίνουν και πάλι σε ορισμένες περιπτώσεις και αναλαμβάνουν να πληρώσουν το μισθό των δασκάλων.⁴² Όλες οι εκθέσεις των τοπικών ή γενικών επιθεωρήσεων καθώς και οι αναφορές των δασκάλων δείχνουν πως το ζήτημα της ένδειάς τους εξαιτίας της μη τακτικής καταβολής των μισθών αποτελεί ένα σοβαρότατο πρόβλημα σε όλη τη διάρκεια της οθωνικής περιόδου.

Ξεχωριστό ζήτημα αποτελεί η καταβολή διδάκτρων από τους γονείς και η απόδοσή τους στους δασκάλους ως συμπλήρωμα του μισθού τους. Σημείωσα ήδη προηγουμένως το πρόβλημα της μη απόδοσης ή της μεγάλης καθυστέρησης από το Δήμο, η οποία δημιουργούσε ένα πρόσθετο βάρος στη διαβίωση των εκπαιδευτικών και προκαλούσε συνεχώς την αντίδρασή τους με αναφορές στο Νομάρχη και το Υπουργείο. Παράλληλα όμως, αποτελεί και πηγή διενέξεων⁴³ μεταξύ των ίδιων των δασκάλων, καθώς ορισμένοι δεν αποδέχονται

39. Ενδεικτικά αναφέρω μερικά από τα έγγραφα που αναφέρονται στο ίδιο ακριβώς θέμα σε διαφορετικές περιόδους, ώστε να διαφανεί πιο καθαρά το μέγεθος του προβλήματος: Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ρ 36-37, εγκύκλιος 7395/1.2.1842, φάκ. Ρ36, εγκύκλιος 5276/15.4.1843, φάκ. Π, διαταγή Υπουργού 12121/18.10.1848, φάκ. Ο 56, εγκύκλιος 30/12.3.1854, φάκ. Ο 30, εγκύκλιος 2193/8.5.1862.

40. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ρ 36-37, εγκύκλιος 7395/1.2.1842.

41. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ρ 36, έγγραφο με αρ. πρωτ. 2989/5.6.1846.

42. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των γονέων που αναλαμβάνουν, μετά από έρανο, τη μισθοδοσία των δασκάλων Ν. Ψαραύτη και Πολυτίμης Κουσκούρη «[...] γνωρίζοντας ότι το Δημοτικόν Ταμείον δεν είναι εις κατάστασιν να επαρκέση διά την ανάγκην ταύτην [...]», Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ρ 36-37, κατάσταση έρανου, Νοέμβριος 1842. Και οι δύο δάσκαλοι είναι απλήρωτοι για μήνες, ο δε Ν. Ψαραύτης με συνεχείς αναφορές του προς το Δήμαρχο παρουσιάζει την άσχημη κατάσταση, και μάλιστα στις 28 Οκτωβρίου 1844 (φάκ. Ρ 36, αρ. πρωτ. 26) τον εγκαλεί, διότι το δημοτικό ταμείο εξοφλεί «δευτερεύοντα εντάλματα» και όλους τους εργαζόμενους στο Δήμο, αλλά αφήνει απλήρωτους τους δασκάλους.

43. Μεταξύ πολλών άλλων χαρακτηριστική είναι η διένεξη μεταξύ του δασκάλου Γ. Ζαννάκη και του προϊσταμένου του δασκάλου, Δ. Αποστολίδη, για το ζήτημα αυτό. Η δημοτική αρχή ζητά την παρέμβαση του Νομάρχη, διότι «θέλουν συμβή δυσάρεστα αποτελέσματα» (Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Π, έγγραφο 225/9.2.1853).

την ίση διανομή των ποσών, αλλά θεωρούν πως πρέπει να είναι ανάλογη του βαθμού και της εμπειρίας. Φαίνεται δε πως οι διενέξεις είναι τόσο έντονες παντού, ώστε το Υπουργείο αναγκάζεται να στείλει εγκύκλιο το 1854, την οποία υπογράφει ο Δ. Βούλγαρης,⁴⁴ και νέα εγκύκλιο που υπογράφει ως Υπουργός ο Μ. Ποτλής,⁴⁵ οκτώ χρόνια μετά, στην οποία αναφέρει ότι, «επειδή απεδείχθη ήδη ότι η προ δεκαετίας διαταχθείσα κατ' ισομοιρίαν διανομή των διδάκτρων μεταξύ δύο ή και πλειοτέρων δημοδιδασκάλων μη ισοβαθμίων, υπηρετούντων εν τω αυτώ σχολείω, διεγείρει καθ' εκάστην έριδας και αντεγκλήσεις μεταξύ αυτών [...]», διατάσσει τη διανομή ανάλογα με το βαθμό των δασκάλων, καθορίζοντας ακριβώς τον τρόπο του υπολογισμού.

3.3. Αξιολόγηση εκπαιδευτικών – Ιδιωτική εκπαίδευση

Δύο τελευταία θέματα που προκύπτουν από την εξέταση του αρχειακού υλικού, αφορούν στην αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και τη λειτουργία ιδιωτικών σχολείων κατά την περίοδο αυτή.

3.3.1. Αξιολόγηση εκπαιδευτικών

Ως προς την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών σημειώνω πως εκτός από την τυπική της εφαρμογή, για την οποία υπεύθυνοι είναι οι διευθυντές (βλ. Παράρτημα, έγγραφο 2), οι τοπικές επιθεωρητικές επιτροπές και ο Γεν. Επιθεωρητής, αξιολόγηση μπορεί να ασκήσει επίσης ο δήμαρχος και σε περισσότερο άτυπη μορφή οι ίδιοι οι γονείς. Δεν έχουμε ιδιαίτερες εκθέσεις αξιολόγησης, με εξαίρεση εκείνη του Γεν. Επιθεωρητή Σ. Δ. Βυζάντιου, στην οποία αφιερώνω ένα ξεχωριστό μέρος της μελέτης αυτής. Όμως η διένεξη μεταξύ δύο διδασκαλισσών του Δημοτικού σχολείου κορασίων Ναυπλίου, της κ. Ζωής Σακελλίωνος και της κ. Πηνελόπης Δρίτσα, αποτελεί μια εξαιρετική πηγή πληροφοριών⁴⁶ για το θέμα της αξιολόγησης. Σημειώνω πως η διένεξη κράτησε πάνω από έξι χρόνια, στη διάρκεια των οποίων εκδόθηκαν πολλές αξιολογικές εκθέσεις από τις τοπικές επιθεωρητικές επιτροπές, από τη Δημοτική Αρχή και τη Νομαρχία, ακόμα και από επιτροπές γονέων. Σε όλες αυτές τις εκθέσεις και αναφορές που άλλοτε παίρνουν το μέρος της μιας και άλλοτε της άλλης δασκάλας, τίθενται μια σειρά ζητήματα εκπαιδευτικής διαδικασίας, νοοτροπιών ως προς τα θέματα της σημασίας και του ρόλου του σχολείου, αλλά καταγράφονται και οι πολιτικές παρεμβάσεις που γίνονται στον εκπαι-

44. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο 56, εγκύκλιος 30/12.3.1854.

45. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο 30, εγκύκλιος 2193/8.5.1862.

46. Ενδεικτικά αναφέρω μερικά από τα σχετικά έγγραφα: Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. ΦΠ, έγγραφο 7.10.1849, 7625/10.10.1849· φάκ. Π, 6964/30.8.1862· φάκ. Ο30, 190.200/31.1.1897.

δευτικό χώρο. Αρκετά τέτοια στοιχεία έχουμε, επίσης, από τη διαμάχη που ξεσπά τον Ιούλιο του 1861 μεταξύ του δασκάλου Σ. Αντωνιάδη και των γονέων στο Δημοτικό σχολείο Κοφφινίου (Ν. Τίρυνθα).⁴⁷

3.3.2. Ιδιωτική εκπαίδευση

Η ύπαρξη ιδιωτικών σχολείων κατά την οθωνική περίοδο⁴⁸ ελάχιστα ιδεολογική μπορεί να θεωρηθεί, παρά το γεγονός ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες των σχολείων αυτών προέρχονται από ευκατάστατες οικογένειες. Ουσιαστικά η ύπαρξή τους είναι πλήρως ελεγχόμενη από το κράτος και αποτελούν λύση στην αδυναμία του να αναπτύξει το δημόσιο σχολικό δίκτυο. Από πολύ νωρίς ήδη με το «Ηγεμονικόν Σύνταγμα της Ελλάδος της 15ης Μαρτίου 1832», δίνεται η δυνατότητα ίδρυσης ιδιωτικών σχολείων στους Έλληνες, οι οποίοι θα πρέπει «να φροντίζουν περί της ιδίας αυτών και των ιδίων τέκνων ευπορίας και εκπαιδύσεως».⁴⁹ Δεν είναι τυχαίο πως τα ιδιωτικά σχολεία αναφέρονται γενικά στα επίσημα έγγραφα ως «ιδιοσυντήρητα». Με τον ιδρυτικό Νόμο της Δημοτικής Εκπαίδευσης του 1834 επιτρέπεται στους ιδιώτες να συστήνουν ιδιωτικά σχολεία υπό προϋποθέσεις.⁵⁰ Την άδεια εγκρίνει η αρμόδια επιτροπή του Υπουργείου μετά από γνωμοδότηση του νομάρχη για ηθικό ή νομικό κώλυμα, καθώς και για δυνατότητες λειτουργίας και συντήρησης. Τα περισσότερα ιδιωτικά σχολεία λειτουργούν στο Ναύπλιο⁵¹ και ένα στο Άργος. Εκτός όμως από τις δυνατότητες λειτουργίας και τις αξιολογήσεις για τα σχολεία αυτά που φαίνεται να υπερτερούν των δημοσίων τόσο ώστε ο Υπουργός Γ. Ψύλλας να ζητά με εγκύκλιό του να διερευνηθούν οι λόγοι της διαφαινόμενης

47. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο30, 7772/18.7.1861.

48. Η διαπίστωση από τον Κων. Τσουκαλά (*Εξάρτηση και αναπαραγωγή*, ό.π., σ. 503-506) πως τα ιδιωτικά σχολεία αρχίζουν να εμφανίζονται από το 1850 δεν ευσταθεί, καθώς ιδιωτικά σχολεία εμφανίζονται, όπως είδαμε και στον σχετικό πίνακα, και κατά τη διάρκεια του Αγώνα και αποκτούν διαφορετικό κύρος από αυτά του δημοσίου, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται μία εχθρότητα από τους εκπαιδευτικούς του δημόσιου σχολικού δικτύου. Είναι όμως αλήθεια πως ο χαρακτήρας τους είναι σχετικά περιθωριακός, όπως σημειώνει ο Κων. Τσουκαλάς.

49. Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Αθήνα, 1973-1974, Τα Ελληνικά Συντάγματα και η Εκπαίδευση*, τ. Β', εκδ. Ερμής, Αθήνα 1974, σ. 304-305 και Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, ό.π., σ. 69-70.

50. Ο Νομάρχης Αργολιδοκορινθίας κοινοποιεί στο Δήμαρχο Ναυπλίων απόφαση του Υπουργείου με την οποία απαγορεύει στην κ. Γ. Μαγριπλή τη σύσταση ιδιωτικού σχολείου «ως μη έχουσα τα απαραίτητα προς τούτο προσόντα». Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Π, έγγραφο με αρ. πρωτ. 458/14.3.1853.

51. Βλ. αναλυτική παρουσίαση των δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων στο Δ. Αντωνίου, «Η εκπαιδευτική εικόνα του Ναυπλίου», ό.π., σ. 46-57.

προτίμησης των οικογενειών,⁵² υπάρχει διάχυτη η αίσθηση της αντιπαλότητας με τους δασκάλους των δημόσιων σχολείων. Ο Γεν. Επιθεωρητής Σ. Δ. Βυζάντιος αναφέρεται δύο φορές σε συγκεκριμένες περιπτώσεις στο Άργος και το Ναύπλιο, όταν για τις αιτιάσεις κατά του «ιδιοσυντηρήτου» σχολείου του Γ. Χ. Ψαρουδάκη⁵³ σημειώνει πως λειτουργεί με άδεια του Υπουργείου, ενώ αναφέρει χαρακτηριστικά για την περίπτωση του Άργους: «Υπάρχει δε και εν Άργει ιδιωτικόν σχολείον των αρρένων προς θλίψιν άκραν των διδασκάλων του δημοσίου τούτου (όπερ συμβαίνει πανταχού) διευθυνόμενον υπό τινος πτωχού οικογενειάρχου δημοδιδασκάλου τριτοβαθμίου, Εμμανουήλ Γεωργιάδου».

Σημειώνω, τέλος, το σοβαρότατο πρόβλημα που πηγάζει από τις δραστηριότητες παράνομων σχολείων και «δασκάλων», ιδιαίτερα στα χωριά, όπου η σταθερότητα των εκπαιδευτικών δομών κρίνεται από την ύπαρξη ή όχι δασκάλου. Σε μικρότερη κλίμακα αυτό συμβαίνει και στα αστικά κέντρα της εποχής. Το Υπουργείο, μάλιστα, φτάνει στο σημείο να στείλει εγκύκλιο, την οποία υπογράφει ο Ιω. Κωλέττης,⁵⁴ σε όλες τις νομαρχίες, ώστε να ελεγχθεί το φαινόμενο αυτό που, χωρίς να είναι καινούριο,⁵⁵ εντάθηκε λόγω της προσπάθειας να βρεθεί λύση για τα απομακρυσμένα χωριά με τους λεγόμενους γραμματοδιδασκάλους. Σημειώνεται δε ιδιαίτερα στην εγκύκλιο αυτή: «Ο που νυν συνυπάρχουσι γραμματοδιδάσκαλοι μετά τακτικών δημοδιδασκάλων διδάσκοντες, πρέπει να καταδιωχθώσιν οι γραμματοδιδάσκαλοι υπό της Διοικήσεως, ή επί τη αναφορά του δημοδιδασκάλου, ή και αυτεπαγγέλτως, καταμηνυόμενοι εις την αρμοδίαν δικαστικήν αρχήν».

Το πρόβλημα αυτό θα λυθεί πολύ αργότερα με την ανάπτυξη του δημόσιου σχολικού δικτύου και τους ελέγχους. Ενδεικτικά αναφέρω άρθρο της εφημερίδας του Άργους *Αγαμέμνων*, στις 2 Νοεμβρίου 1892, στο οποίο γίνεται αναφορά για το ίδιο πρόβλημα, όπου σημειώνεται χαρακτηριστικά:

52. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Π, έγγραφο 20.12.1854.

53. Ο ίδιος σε αναφορά του προς το Δήμαρχο Ναυπλιέων εξηγεί τις αντιρρήσεις του για τα αποτελέσματα που περιλαμβάνει η έκθεση της επιθεωρητικής επιτροπής μετά από έλεγχο στο σχολείο του Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο30, έγγραφο με αρ. πρωτ. 40/29.3.1861.

54. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ρ36, εγκύκλιος 28014/28.10.1844.

55. Ο Π. Κυπριανός σημειώνει την επιστολή (Μάρτιος 1830) του Γραμματέα της Εκπαιδεύσεως Ν. Χρυσόγελου προς τον Καποδίστρια, όπου και αναφέρει μεταξύ άλλων: «Αλλά το χειρότερον από όλα είναι ότι πολλοί αμαθείς γραμματοδιδάσκαλοι καλόγηροι και παπάδες ήνοιζαν πολλά σχολεία μερικά εις εκείνην την πόλιν και κηρύττοντες εις τους πατέρας, ότι οι παίδες των δεν διδάσκονται γράμματα εις το Αλληλοδιδασκτικόν, αλλά τακτικήν, σύρουσι πλησίον των πολλούς παίδας και πολλούς αποσπώσιν από το αλληλοδιδασκτικόν, δίδοντες εις χείραν αυτών την Οκτώηχον και τον Ψαλτήρα. Αυτό τούτο συμβαίνει και εις τριπολιτζάν, καθώς πληροφορή ο δάσκαλος» (*Συγκριτική ιστορία*, ό.π., σ. 83).

Θλιβερόν αληθώς είνε το σημείον, εις ο περιήλθεν η κατωτάτη, η στοιχειώδης, η δημοτική άλλως λεγομένη εκπαίδευσις εν τη πόλει ημών. Κληρικοί, λαϊκοί, γυναικες και κοράσια επαγγέλλονται άνευ ουδεμίας αδείας τον διδάσκαλον. Εν υπογείοις και κρύπταις καθύγροις, αφωτίστοις, ανηλίοις σωρεύουσιν αναμίξ αθώα πλάσματα χρηματισταί τινες, ίνα περώσι τον καιρόν των, χωρίς να έχωσιν ουδέν κοινόν προς το διδασκαλικόν επάγγελμα.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό και από τα πιο επίσημα χείλη η έκθεση του Σ. Δ. Βυζάντιου θα αναδείξει θετικά στοιχεία και προσπάθειες αλλά και τη στασιμότητα που γενικότερα χαρακτηρίζει την εκπαιδευτική κατάσταση κατά τη διάρκεια της τριακονταετίας της οθωνικής περιόδου.

4. Η έκθεση του Γεν. Επιθεωρητή Σκαρλάτου Δ. Βυζάντιου⁵⁶

Η έκθεση του Σ. Δ. Βυζάντιου αποτελεί ένα ξεχωριστό κείμενο για την εκπαίδευση στην Αργολίδα, τόσο για την εγκυρότητα της ανάλυσης όσο και για το ενδιαφέρον των ιδιαίτερων στοιχείων που περιλαμβάνει. Ο Σ. Δ. Βυζάντιος δεν είναι απλά ένας λόγιος της εποχής αλλά ο άνθρωπος που έχει ασχοληθεί αρκετά με την εκπαίδευση από τα πρώτα ήδη χρόνια της ελληνικής ανεξαρτησίας.⁵⁷ Γνωρίζει καλά τον εκπαιδευτικό χώρο απ' όλες τις πλευρές του: υποδομές, ανθρώπινο δυναμικό, πολιτικές χρηματοδότησης και οργάνωσης του σχολικού δικτύου. Βρίσκεται για την επιθεώρηση των σχολείων στην Αργολίδα στις 25 Ιουνίου 1855 και συντάσσει την έκθεσή του στις 14 Ιουλίου 1855. Η έκθεση αυτή έχει πολυδιάστατη σημασία:

Καταρχάς, μας προσφέρει μια ολοκληρωμένη εικόνα του σχολικού δικτύου στην Αργολίδα σε ένα προχωρημένο στάδιο της οθωνικής διακυβέρνησης. Από την άποψη αυτή οι λεπτομέρειες που περιλαμβάνει για τους εκπαιδευτικούς και τις σχολικές υποδομές, αποτελούν μια συνολική θεώρηση των αποτελεσμάτων της μέχρι τότε ασκούμενης εκπαιδευτικής πολιτικής. Όπως έχω ήδη αναφέρει, σε όλες σχεδόν τις περιοχές της Αργολίδας υπάρχουν δημοτικά σχολεία, τα οποία αναφέρονται και στην έκθεση του Γεν. Επιθεωρητή. Φαίνεται, λοιπόν, μια ικανοποιητική εξάπλωση του σχολικού δικτύου στην περιοχή. Πρόκειται όμως για ονομαστική αναφορά, καθώς, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αρκετά από αυτά υπολειτουργούν ή έχουν διαλυθεί. Επίσης, η έκθεση του Γεν. Επιθε-

56. Γ.Α.Κ., Αρχείο Υπουργείου Παιδείας, φάκ. 408/1.

57. Διορίστηκε πρώτα στο Υπουργείο των Εσωτερικών και μετά στο Υπουργείο Παιδείας και Εκκλησιαστικών. Παρατήθηκε όμως, όταν διαφώνησε για την ανακήρυξη σε αυτοκέφαλης της ελλαδικής Εκκλησίας και συγκρούστηκε με τον Αρμανσπεργκ. Επέστρεψε στη Διεύθυνση της Δημοτικής Εκπαίδευσης το 1854 και εργάστηκε με ζήλο αφήνοντας αξιόλογο έργο. Μεταξύ των θεμάτων που τον απασχόλησαν έντονα, και αυτό αποτυπώνεται στις εκθέσεις του, είναι το ζήτημα της μισθοδοσίας των εκπαιδευτικών.

ωρητή συνιστά το σημαντικότερο ίσως τεκμήριο για όσους υποστηρίζουν τη στασιμότητα που υπάρχει κατά την οθωνική περίοδο σε μια σειρά από τομείς, μεταξύ των οποίων και εκείνος της εκπαίδευσης, παρά τις θετικές νομοθετικές προσπάθειες για την ανάπτυξή της. Περιγράφει την άθλια κατάσταση του «Σχολείου των κορασίων Ναυπλίου», αμέσως μετά την επιθεώρηση των δύο σχολείων του Ναυπλίου (σ. 2-3). Με τα ίδια μελανά χρώματα περιγράφει την κατάσταση στα σχολεία της Πρόνοιας, της Μινώας (σημερινό Τολό) και δύο σχολείων του Άργους (το σχολείο κορασίων και το ιδιωτικό). Τέλος, καταγράφοντας την αδυναμία μετακίνησης στην υπόλοιπη επαρχία λόγω της ανυπαρξίας οδικού δικτύου και μέσων μεταφοράς, μας δίνει πληροφορίες για την ύπαρξη σχολείων, μερικά από τα οποία είναι διαλυμένα (Αχλαδόκαμπου, Λιμνών, Μιδέας), ενώ τα υπόλοιπα βρίσκονται στην ίδια άσχημη κατάσταση με αυτή που έχει περιγράψει για όσα μπόρεσε να επιθεωρήσει. Βέβαια, σημειώνονται δύο περιπτώσεις σχολείων (τα δημοτικά αρρένων στο Ναύπλιο και το Άργος), για τα οποία έχει γίνει προσπάθεια βελτίωσης των κτηριακών εγκαταστάσεων και του παιδαγωγικού υλικού. Για το Δημοτικό αρρένων Ναυπλίου ο Γεν. Επιθεωρητής σημειώνει πως διαπίστωσε την ακμαίαν, «όσον ενδέχεται, κατάστασιν, αρτίως επεσκευασμένον και επί το ευρυχωρότερον και κανονικότερον μετερρυθμισμένον», υπογραμμίζοντας τις προσπάθειες που κατέβαλαν οι εκπαιδευτικοί και η Δημοτική Αρχή. Σχετικά δε με το Δημοτικό Άργους σημειώνει στην έκθεσή του πως είναι «χωρητικότατον, νεωστί ανοικοδομηθέν, διότι πρότινος καιρού επυρπολήθη». Οι περιγραφές όμως των υπόλοιπων σχολείων είναι αποκαρδιωτικές και αποδίδουν την πραγματική εικόνα εγκατάλειψης που τελικά κυριαρχεί στο εκπαιδευτικό σύστημα. Σημειώνει επισκεπτόμενος το Σχολείο των κορασίων του Ναυπλίου: «τοποθετημένον πρό τινων ετών εις το επάνω πάτωμα της λεγομένης Μητροπόλεως, παρά τον ναόν του Αγ. Γεωργίου, αποστρέφει, ευθύς από της εισόδου και την όρασιν και την όσφρησιν, παρουσιάζων σωρούς ακαθαρσιών εν αυτώ αυτού τω μεσανλίω, παρεκτός της άλλης αθλιότητος των δωματίων, εκτεθειμένων εις όλας της ατμοσφαίρας τας επηρείας και τοι άλλως ευρυχωρότατον. Αλλ' η θέσις αυτού αφ' ενός, παρά την αγοράν και αφ' ετέρου η εις το πρώτον αυτού πάτωμα ενοίκησις των εφημερίων του ναού, οικογενειάρχων, εχόντων σχέσεις βιωτικάς, το καθιστά όλως ακατάλληλον προς εκπαιδευτήριον [...]».

Το ίδιο έντονη είναι η περιγραφή της εικόνας του Δημοτικού σχολείου Πρόνοιας (Ναύπλιο), το οποίο κατά την επιθεώρηση βρίσκει «εις αθλιεστάτην κατάστασιν [...] 110 ημίγυμνα, ρυπώντα και ατίθασα παιδάρια, περικλεισμένα έν τινι πλινθοκτίστω επιμήκη αμαξοστασίω μάλλον ή σχολείω, το οποίον καταφλέγει ο ήλιος, και τον χειμώνα βεβαίως διαπνέει ο βορράς, χωρίς καθέδρας, χωρίς Πινάκων, χωρίς ημικυκλίων, χωρίς ουδενός βοηθήματος, μεταβαίνουνσιν από βάθρου εις βάθρον και απ' αυτών εις τας οδούς, και αυτό

είναι το σχολείον της Προνοίας». Βρίσκει δε το Δημοτικό Σχολείο Μινώας (στο Τολό) να λειτουργεί «εντός μικρού τινος χαμωγείου», ενώ παρατηρεί την ίδια κατάσταση στο ιδιωτικό σχολείο Άργους και σημειώνει πως «διά το πολυάνθρωπον της κωμοπόλεως, το σχολείο τούτο, τοποθετημένον εις στενάχωρόν τινα οικίαν, περιέχει εκατόν και επέκεινα παίδας [...]».

Η έκθεση μας δίνει αρκετές πληροφορίες για τους δασκάλους (όσοι αναφέρονται στην επιθεώρηση) και τα στοιχεία αξιολόγησής τους. Για τους δασκάλους των τριών κεντρικών σχολείων του Ναυπλίου (αρρένων, κορασίων, ιδιωτικό) η αξιολόγηση είναι θετική και στηρίζεται σε χαρακτηριστικά όπως η εμπειρία, η επιμέλεια, το πνεύμα συνεργασίας και η επίδοση των μαθητών. Αναφερόμενος στη δασκάλα Ειρ. Παπαδοπούλου ο Σ. Δ. Βυζάντιος αναφέρει ένα σημαντικό ιστορικό στοιχείο: πατέρας της δασκάλας είναι ο Ανδρέας Παπαδόπουλος, μέλος της Τριμελούς Οικονομικής Επιτροπής που είχε συσταθεί επί Καποδίστρια, και ακραιφνής αντι-κοραϊστής, ο οποίος συμμετείχε στις αντιδράσεις που ταλάνισαν την καποδιστριακή περίοδο και «έκαυσεν έξωθεν του Βουλευτικού τω 1831 τον Πανταζίδην του Κοραή».⁵⁸

Η ίδια έκθεση μας προσφέρει επίσης σημαντικές πληροφορίες για τους πολιτικούς όρους λειτουργίας του κράτους, γεγονός που ενισχύει την άποψη πως οι βάσεις της αντιαναπτυξιακής πολιτικής γραφειοκρατίας τέθηκαν ήδη από την εποχή εκείνη. Μεταξύ άλλων, σημαντική είναι η περιγραφή της συνάντησης του Σ. Δ. Βυζάντιου στο Δήμο Μινώας με το Δήμαρχο, τον οποίο περιγράφει ως άτομο «με ενδυμασίαν και ήθος οπωροφύλακος» και αναφέρεται ειρωνικά στο αξίωμά του, καθώς ο Δήμος Μινώας είναι πολύ μικρός και θα μπορούσε να αποτελέσει μέρος ενός ευρύτερου Δήμου της Ασίνης. Είναι χαρακτηριστικοί οι διάλογοι που μεταφέρει στην έκθεσή του, ιδιαίτερα δε οι προτάσεις του για τη συμμετοχή του δασκάλου Εμμ. Παπαδάκη στην εξυπηρέτηση των δημοτικών θεμάτων, όταν απουσιάζει ο γραμματέας, αλλά και για τη συγχώνευση των δύο Δήμων, ώστε να υπάρχει ένα σχολείο για όλα τα παιδιά. Και στις δύο περιπτώσεις ο Δήμαρχος απαντά με τη φράση «δεν συμφέρει», καθώς στη μεν πρώτη πρόταση ο γραμματέας είναι συγγενικό του πρόσωπο, ενώ στη δεύτερη ο ίδιος δεν θα ήταν Δήμαρχος στην περίπτωση συγχώνευσης Μινώας και Ασίνης (σ. 7-8).

Εδώ πρέπει, ανοίγοντας παρένθεση, να σημειώσω ένα σημαντικό στοιχείο. Ο Εμμ. Παπαδάκης, ο οποίος επαινέθηκε κατά την επιθεώρηση του Σ. Δ. Βυζάντιου στο σχολείο Μινώας (Τολού), είναι εκείνος που ως δάσκαλος του σχο-

58. Στην αντιπαράθεση για την ασκούμενη πολιτική από τον Καποδίστρια συμμετείχε ενεργά και ο Αδαμάντιος Κοραής που εκδίδει την εποχή εκείνη τους «Διαλόγους» με το επώνυμο Γ. Πανταζίδης. Βλ. και τη μελέτη του Τριαντάφυλλου Ε. Σκλαβενίτη στον παρόντα τόμο, σ. 503-505, υποσ. 43.

λείου της Πρόνοιας (Ναύπλιο), αργότερα, στις 25 Μαΐου 1856, θα υπογράψει μία έκθεση της λειτουργικής κατάστασης του σχολείου, την οποία απευθύνει στην Τοπική Επιθεωρητική Επιτροπή και στην οποία για πρώτη φορά σε ολόκληρη αυτή την περίοδο γίνεται συγκριτική αναφορά στοιχείων κοινωνικής προέλευσης των μαθητών για να καταδειχθεί η απουσία ενδιαφέροντος για το συγκεκριμένο σχολείο σε σχέση με κάποια άλλα: «Ταύτα ενόμισα χρέος να καθυποβάλλω υπόψιν Σας», γράφει συμπερασματικά τελειώνοντας την έκθεσή του, «αν και βλέπω ότι πολλά ολίγον φροντίζετε διά το σχολείον τούτο διότι οι μαθηταί του δεν είναι τέκνα αξιωματικών, μεγαλεμπόρων, Διδασκάλων, Ιατρών, τοκιστών, μεγαλοκτηματιών, κ.λπ.». ⁵⁹ Ο ίδιος δάσκαλος με συνεχείς αναφορές ζητά ένα παιδονόμο, ώστε να μπορέσει να ελέγξει τη συμπεριφορά των μαθητών του σχολείου. Μάλιστα, στις 8 Μαρτίου του 1857 σε έκθεσή του ⁶⁰ προς το Νομόρχη Αργολιδοκορινθίας σημειώνει μεταξύ άλλων: «[...] οι μαθηταί τού υπό την διεύθυνσίν μου τούτου σχολείου εξαχρειούνται καθ' εκάστην επί μάλλον και μάλλον, διότι άμα εξέλθωσι του σχολείου, μεταδίδονται εις μυρία παιγνίδια άτοπα και επιβλαβή προς αυτούς τε και τους λοιπούς πολίτας· δηλαδή, επρομηθεύθησαν μικρότατα πυροβόλα, κάμνοντες δι' αυτών συνεχή τής τε πυρίτιδος και των σφαιρών χρήσιν· τοιουτοτρόπως, και η ζωή αυτών και πολλών άλλων κινδυνεύει, και η πρόοδος οπισθοδρομεί». Υπενθυμίζω πως τον προηγούμενο χρόνο η επιθεώρηση του σχολείου είχε περιγράψει στην έκθεσή της με τα μελανότερα χρώματα την κατάσταση που επικρατούσε εκεί.

Καταλήγοντας στην έκθεσή του ο Γεν. Επιθεωρητής Σ. Δ. Βυζάντιος αναφέρεται στην ανάγκη αλλαγής της εκπαιδευτικής πολιτικής, ιδιαίτερα στο επίπεδο της χρηματοδότησης αλλά και της οργανωτικής λογικής. Μάλιστα, με αφορμή την παρατήρηση της άθλιας κατάστασης του Δημοτικού σχολείου Πρόνοιας, ο Σ. Δ. Βυζάντιος θέτει το ερώτημα: «Αλλά τι είναι δυνατόν να γίνη χωρίς δαπάνης;», για να προτείνει συμπερασματικά στον Προϊστάμενό του Υπουργό: «[...] και ταύτη θέλει είναι, Κύριε Υπουργέ η των περισσοτέρων του βασιλείου δήμων, εν όσω ή η Κυβέρνησις δεν αναλάβη την κατωτέραν εκπαίδευσιν, ή οι δήμοι δεν προικοδοτηθώσιν ωρισμένως».

Συμπερασματικά

Στις 23 Νοεμβρίου 1862 η πολιτική αλλαγή είναι πια εθνική πραγματικότητα και η οθωνική περίοδος αποτελεί μέρος της ιστορίας αυτού του τόπου. Όμως η μεγάλη προσωπικότητα του αντιδυναστικού αγώνα, ο Υπουργός Παιδείας Επαμ. Δεληγεώργης, θα έπρεπε να νιώθει άβολα, καθώς έχει κατακλυστεί από χιλιάδες αιτήματα που κατέφθαναν στο Υπουργείο του. Γι' αυτό βρίσκεται στην

59. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, Φ. Ο 30/25 Μαΐου 1856.

60. Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Αργολίδας, Φ. Ο 30, αρ. πρωτ. 3/8.3.1857.

ανάγκη με Εγκύκλιό του «προς άπαντας τους εν υπηρεσία της δημοσίας εκπαιδεύσεως διατελούντας» να τους υπενθυμίσει πως «περιέπεσαν εις την πλάνην, ότι μετά την Επανάστασιν ευθύς αμέσως αι αδικίαι πάσαι δύνανται και πρέπει να επανορθώσωσι και διά τούτο το σμήνος των απαιτήσεων κατεπόντισε τα Κυβερνητικά γραφεία». ⁶¹ Ένα χρόνο μετά, θα συμπυκνώσει με έκθεσή του στη Βουλή τα αίτια της άθλιας κατάστασης του εκπαιδευτικού συστήματος υπογραμμίζοντας «το αμέθοδον, το άσκοπον, το ημελημένον, έτι δε της πολιτείας η καχεξία, το χαλαρόν των συνεχόντων την κοινωνίαν μετά της πολιτείας δεσμών, ο επεκταθείς πανταχού μαρασμός», ⁶² χαρακτηριστικά, δηλαδή, που σημάδεψαν τα τελευταία τριάντα χρόνια της εκπαιδευτικής πολιτικής το νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Ένας νέος κύκλος αρχίζει με βασικά χαρακτηριστικά την εντονότερη και περισσότερο οργανωμένη διείσδυση του σχολικού δικτύου σε όλες τις περιοχές και, ταυτόχρονα, την επίσης γρήγορη αλλαγή προσώπων στο Υπουργείο Παιδείας, που έμελλε να μετατραπεί στο κύριο χαρακτηριστικό των εφαρμοσμένων εκπαιδευτικών πολιτικών στην Ελλάδα. ⁶³

61. Γ.Α.Κ., Αρχαία Νομού Αργολίδας, φάκ. Ο 30, εγκύκλιος 1189/23.11.1862.

62. *Αι προς την Εθνικήν Συνέλευσιν*, ό.π., σ. 103.

63. Μεταξύ του 1833 και του 1882 το Υπουργείο Παιδείας αλλάζει περισσότερους από 60 Υπουργούς. Για το θέμα αυτό βλ. και τις παρατηρήσεις της Έλλης Σκοπετέα, *Το «πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1988, σ. 140-141.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1

Ἐκθεση του Γενικοῦ Επιθεωρητῆ Δημοτικῶν Σχολείων Σκαρλάτου Δ. Βυζάντι-
ου για τα σχολεῖα της Ναυπλίας, Αθήνα 12.7.1855, προς τον Υπουργό Εκκλη-
σιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Γ.Α.Κ., Αρχεῖο Υπουργείου Παιδείας,
φ. 408/1

Πρωτότυπο, αυτόγραφο, 8 σ.

Πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησ. κλπ. Κύριον Ὑπουργὸν
[σφραγίδα ἐλλειψοειδῆς πρωτοκόλλου εἰσερχομένων:]

Ὑπουργεῖον
Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας
Ἐκπαιδεύσεως
Πρωτόκ. 3040 14 Ἰουλίου 1855

Κύριε Ὑπουργέ!

Χρήσιν ποιήσας τῆς αἰτηθείσης καὶ δοθείσης μοι ἀδείας, μετέβην τῇ 25ῃ Ἰου-
νίου παρελθόντος εἰς Ναυπλίαν, ὅπου ἀμέσως τῇ 27ῇ ἐπεθεώρησα τὸ δημο-
τικὸν Σχολεῖον τῶν ἀρρένων, καθὼς καὶ τὸ τῶν κορασίων, καὶ εὗρον τὸ μὲν
πρῶτον εἰς ἀκμαίαν, ὅσον ἐνδέχεται, κατάστασιν, ἀρτίως ἐπεσκευασμένον
καὶ ἐπὶ τὸ εὐρυχωρότερον καὶ κανονικώτερον μετερῖνυθμισμένον, διὰ τῆς
ἀόκνου ἐπιμελείας καὶ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Νομαρχιακοῦ Δημοδιδασκά-
λου Δ. Ἀποστολίδου, ἐνὸς τῶν ἀρίστων, καὶ διὰ τὰς γνώσεις καὶ διὰ τὴν συμ-
περιφορὰν του. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτῷ διδασκομένων παίδων εἶνε 297 ἐξ ὧν
60 περίπου οἱ τοῦ ἀνωτάτου Συνδιδασκτικοῦ Τμήματος, διηρημένοι εἰς δύο
τάξεις, ὧν ἐθαύμασα μάλιστα τὴν περὶ κατὰ νοῦν ἀρίθμησιν εὐχέρειαν, πορι-
ζομένων ἐκ τοῦ παραχρήμα τὸ ἐξαγόμενον διαφορῶν δυσκόλων συνδυασμῶν
τῶν τεσσάρων τῆς Ἀριθμητικῆς πράξεων. Εὐχάριστος πρὸς τούτοις εἶνε καὶ ἡ
μεταξὺ τῶν δύο διδασκάλων, Ἀποστολίδου καὶ Ἰ. Ἰαννοπούλου, ἐπικρατοῦσα
ἁρμονία, τῆς ὁποίας παντοῦ καὶ πάντοτε τὰ ἀποτελέσματα εἶνε καρποφόρα,
καθ' ἃ παρετήρησα. Τὴν καλὴν ταύτην κατάστασιν τοῦ σχολείου καὶ τὴν ἐπι-
μέλειαν τῶν διδασκάλων ἐκτιμῶν καὶ ὁ δῆμος Ναυπλιέων, ἐφιλοτιμήθη, καί
τοι εἰς ἀθλιεστάτην οἰκονομικὴν εὐρισκόμενος κατάστασιν, νὰ ἀναπληρώσῃ
τὰς ἐλλείψεις τοῦ Σχολείου, καὶ ὅχι μόνον νὰ τὸ ἐπισκευάσῃ συστηματικῶς,
ἀλλὰ καὶ τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ νὰ ἀνανεώσῃ καὶ αὐξήσῃ χάρις εἰς τὴν κοινωφελῇ
προαίρεσιν τοῦ δημαρχοῦντος Παρέδρου, Στρ. Μάλτσινιώτου, ἐνὸς τῶν εὐπο-
ρωτέρων καὶ ἐντιμοτέρων τῆς Πόλεως κατοίκων! Δὲν δύναμαι δυστυχῶς νὰ
εἴπω τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ Σχολείου τῶν κορασίων, τὸ ὁποῖον, τοποθετημέ-
νον πρό τινων ἐτῶν εἰς τὸ ἐπάνω πάτωμα τῆς λεγομένης Μητροπόλεως,
παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ἀποστρέφει, εὐθὺς ἀπὸ τῆς εἰσόδου καὶ τὴν

ὄρασιν καὶ τὴν ὁσφρησιν, παρουσιάζον σωρούς ἀκαθαρσιῶν ἐν αὐτῷ αὐτοῦ τῷ μεσαυλίῳ, παρεκτός τῆς ἄλλης ἀθλιότητος τῶν δωματίων, ἐκτεθειμένων εἰς ὅλας τῆς ἀτμοσφαίρας τὰς ἐπηρείας καὶ τοὶ ἄλλως εὐρυχωρότατον. Ἄλλ' ἢ θέσις αὐτοῦ ἀφ' ἑνός, παρὰ τὴν ἀγορὰν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ εἰς τὸ πρῶτον αὐτοῦ πάτωμα ἐνοίκησις τῶν ἐφημερίων τοῦ ναοῦ, οἰκογενειάρχων, ἐχόντων σχέσεις βιωτικές, τὸ καθιστᾷ ὅλως ἀκατάλληλον πρὸς ἐκπαιδευτήριον, καὶ μάλιστα κορασιῶν, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα ἀνάγκη, ἢ νὰ μετατοπισθῇ ἄλλοῦ (τὸ ὁποῖον ὅμως φαίνεται δύσκολον, μὴ ὑπαρχόντων ἐν Ναυπλίῳ καταλλήλων διαθεσίμων οἰκημάτων), ἢ νὰ προσδιορισθῇ ἀποκλειστικῶς πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, μετατοπιζομένων ἁλλαχοῦ τῶν ἱερέων, ὅπερ οὐχ ἦτον δυσχερές, διὰ τε τὴν ἔνδειαν αὐτῶν, καὶ διὰ τὸν ἀρχικὸν τοῦ οἰκοδομήματος τούτου σκοπὸν, προσδιωρισμένου ἀνέκαθεν εἰς ἐνοίκησιν τῶν κληρικῶν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Τὰς δυσχερείας ταύτας συναισθάνεται καὶ ἡ Δημοτικὴ ἀρχὴ τῆς πόλεως καὶ σκέπτεται πῶς νὰ τὰς θεραπεύσῃ, ἀλλ' ἡ ἀπορία τοῦ δήμου εἶναι δεινὴ, καὶ μάλιστα ἐφέτος διὰ τὰς περὶ τὴν γεωργίαν θεηλάτους συμφοράς. Αἱ διδάσκαλοι ἐν τούτοις, ἀμφοτέραι ἐπιμελέσονται καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἱκαναί, ἐξακολουθοῦσι μετ' ἐπιμονῆς τὰς ἐργασίας των, καὶ 187 κοράσια φοιτῶσι τακτικῶς εἰς τὸ σχολεῖον. Ἡ πρώτη τῶν διδασκαλισσῶν τούτων Πηνελ. Δρίτσα, θυγάτηρ ἀγωνιστοῦ Ὑδραίου, δίδει ἐλπίδας προαγωγῆς, καὶ ἴσως ἐφέτος προαχθῇ, ἐξετασθεῖσα, εἰς δευτεροβάθμιον ἢ δὲ δευτέρα, Εἰρ. Παπαδοπούλου, θυγάτηρ τοῦ ἐπὶ Καποδιστρίου μέλους τῆς τριμελοῦς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Ἐπιτροπῆς, σφόδρα ζηλωτοῦ τοῦ τότε συστήματος (αὐτὸς ἔκαυσεν ἔξωθεν τοῦ Βουλευτικοῦ τῷ 1831 τὸν Πανταζίδην τοῦ Κοραῆ), καὶ τοὶ ἀσθενικῆς ἄλλως κράσεως, ἐκκληροῖ ὅμως μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας τὸ ἔργον της. Καὶ ἐὰν προστεθῇ εἰς αὐτὰς καὶ μία, προβεβηκυῖα τὴν ἡλικίαν ἐπιστάτις, ὡς βοηθός, καθὼς ἦτον καὶ ἄλλοτε, (καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτὴν ἐξέθηκα πρὸς τὸν Δημαρχοῦντα, καὶ μοὶ ὑπεσχέθη νὰ φροντίσῃ), τὸ σχολεῖον τοῦτο θὰ βαδίζει τακτικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν του.

Παραεκτός τῶν δημοσυντηρήτων τούτων σχολείων, ὑπάρχει ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν ἰδιοσυντήρητον τῶν ἀρρένων διευθυνόμενον, μὲ ἄδειαν τοῦ Ὑπουργείου, ὑπὸ τοῦ Γ. Ψαρουδάκη, Κρητός, ἀρχαίου δημοδιδασκάλου, διδάξαντος 12-13 ἔτη ἐν Σπέτσαις, καὶ 7-8 ἐν Κρήτῃ. Περὶ τοῦ σχολείου τούτου πολλάκις ὁ κατὰ τόπον Νομαρχιακὸς Δημοδιδάσκαλος ἀνέφερε πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον, ἀπαιτῶν τὸν περιορισμὸν του, ἀλλ' ὁ προκάτοχος ὑμῶν Κύριος Ὑπουργός, ὀρθῶς σκεπτόμενος, ἀπήντησεν ὅτι εἰς σχολεῖον, ὑφεστὼς μὲ ἄδειαν τῆς Κυβερνήσεως, οὐδεὶς Νόμος δύναται νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς γονεῖς τοῦ νὰ στέλλωσι τὰ τέκνα των. Καὶ τῷ ὄντι παρετήρησα ὅτι οἱ εὐπορώτεροι τῶν Ναυπλιέων, κατοίκων τε καὶ παροίκων, εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐκπαιδεύουσι τὰ ἑαυτῶν, καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης ταύτης, δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω ὅτι, ὁ προβεβηκὼς οὗτος διδάσκαλος, ἔχων ἀρκετὰ πολυμελὴ οἰκογένειαν, φιλοτιμεῖται

νά φανῇ ἄξιος, ἐπιμελούμενος αὐτῶν ὅσον ἐνδέχεται, καί τοι τῶν πλείστων ἀρχαρίων, καί διὰ τοῦτο ἀτελέστερον ἀποκριθέντων εἰς τὰς ὁποίας ἀπηύθυναν αὐτοῖς ἐρωτήσεις.

Αὐθιμερὸν ἐπεσκέφθην καὶ τὸ ἐν Προνοίᾳ (τῷ προαστείῳ Ναυπλίας) δημοτικὸν σχολεῖον τῶν ἀρρένων, τὸ ὁποῖον εὖρον εἰς ἀθλιεστάτην κατάστασιν, σύμφωνον ἐντελῶς μὲ τὴν τοῦ διευθύνοντος αὐτὸ διδασκάλου, Ὕθωνος Τριακονταφύλλου, Χίου, νέου τρέφοντος μητέρα καὶ ἀδελφὰς ἐν ὥρᾳ γάμου, δυστυχεστάτου ἐπομένως, ὡς μισθοδοτουμένου τριτοβαθμίως (κατὰ 50 δραχμὰς) καίτοι δευτεροβαθμίου καὶ ἱκανοῦ ἄλλως ὡς πρὸς τὰς γραμματικές του γνώσεις. Ἀλλ' εἴτε φύσις ἰδιότροπος, εἴτε ἥθους σκαιότης ἐκπικρανθέντος ὑπὸ τῆς δυστυχίας, ὁ ἄνθρωπος φαίνεται προκαλῶν τρόπον τινὰ τὴν ἀθλιότητά του. 110 ἡμίγυμνα, ῥυπῶντα καὶ ἀτίθασα παιδάρια, περικλεισμένα ἐν τινι πλινθοκτίστῳ ἐπιμήκῃ ἀμαξοστασίῳ μᾶλλον ἢ σχολεῖῳ, τὸ ὁποῖον καταφλέγει ὁ ἥλιος, καὶ τὸν χειμῶνα βεβαίως διαπνέει ὁ βορρᾶς, χωρὶς καθέδρας, χωρὶς Πινάκων, χωρὶς ἡμικυκλίων, χωρὶς οὐδενὸς βοηθήματος, μεταβαίνουνσιν ἀπὸ βάρου εἰς βάρη καὶ ἀπ' αὐτῶν εἰς τὰς ὁδοὺς, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σχολεῖον τῆς Προνοίας. Ἡ δὲ κατάστασις αὐτοῦ δὲν φαίνεται πολλῶ ταχέως νὰ βελτιωθῇ, διότι οὔτε ὁ δῆμος ἔχει σύστασιν καὶ μέσα, οὔτε ὁ διδάσκαλος παρέχῃ εἰς τοὺς γονεῖς τὰ πιστά, περιοριζόμενος μόνον εἰς τὸ νὰ παραπονεῖται μορμυρίζων. Περὶ τούτου εἶπον ὅ,τι ἀπῆτει τὸ καθήκόν μου εἰς τὸν δημαρχοῦντα τῆς πόλεως. Ἀλλὰ τί εἶνε δυνατόν νὰ γίνῃ χωρὶς δαπάνης;

Τὴν ἐπομένην ἡμέραν, 28 τοῦ μηνός, μετέβην εἰς Ἄργος, ὅπου εὖρον ἐξεταζομένας τὰς τάξεις τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου, καὶ εὐχαριστήθην ἀρκετὰ ὡς ἐκ τῆς εὐφυΐας τῶν ἐξεταζομένων. Εἰς τὸν αὐτὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου περίβολον, ὅπου ἐδρεύει καὶ τὸ εἰρηνοδικεῖον καὶ ἡ ἀστυνομία, εἶνε ἀπ' ἄλλης εἰσόδου καὶ τὸ δημοτ. Σχολεῖον, χωρητικώτατον, νεωστὶ ἀνοικοδομηθέν, διότι πρό τινος καιροῦ ἐπυρπολήθη. Οἱ ἐν αὐτῷ διδασκόμενοι 200 παῖδες ἀκόμη δὲν ἦσαν ἔτοιμοι πρὸς ἐξετάσεις, διότι ὁ καταρτισμὸς τοῦ ὑλικοῦ τοῦ σχολείου μόλις εἶχε τελειώσει πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Διδασκάλου καὶ τοῦ ἀξιοτίμου δημάρχου τῆς Πόλεως, ἱατροῦ Ἰ. Βλάση. Ὁ δὲ διδάσκαλος, Ν. Φανδρίδης, ὁ ἀρχαιότερος τῶν ἐν Ἑλλάδι δημοδιδασκάλων, μετατεθεὶς μόλις πρὸ δύο μηνῶν ἀπὸ Σπετσῶν, ἀπέδιδε τὸ ἀνέτοιμον τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ἀθλιότητα, εἰς ἣν παρέλαβεν αὐτό, καὶ ἥλπιζε μόνον ὅτι ἔμελλε νὰ τὸ ἀναμορφώσῃ μὲ τὸν καιρὸν ἐπὶ τὸ βέλτιον. Ἀλλ' ὁ διδάσκαλος οὗτος, τιμῆς ἀπάσης ἀληθῶς ἄξιος, ὡς διδάσκων τριάκοντα κατὰ συνέχειαν ἔτη, καὶ ἔχων μαθητὰς του πολλοὺς τῶν σήμερον διαπρεπόντων εἰς ὅλας τῆς κοινωνίας τὰς τάξεις, πρέπει νὰ προσλάβῃ βοηθόν, ἱκανώτερον μὲν ἴσως οὐχί, δραστηριώτερον ὅμως ἑαυτοῦ, φύσει ἀδρανεστέρου, καὶ παρηκμακότες ἤδη, ἐὰν δὲν ἐγκριθῇ μᾶλλον νὰ τεθῇ εἰς ἀπομάχου θέσιν, τὴν ἀπὸ τοῦ Πρυτανείου δηλονότι σίτισιν τῆς ὁποίας δικαιοματικῶς κατέστη ἄξιος.

Τὸ σχολεῖον τῶν κορασίων τοῦ Ἄργους, τοποθετημένον εὐθέτως ἐν τῇ τοῦ ποτὲ Γόρδωνος οἰκίᾳ, διευθύνεται ὑπὸ τῆς δημοδιδασκάλου Μαρίας Πάτρα, Ὑδραίας, εὐδοκιμούσης περὶ τὴν διδασκαλίαν 114 κορασίων, τὰ ὅποια μοί ἐφάνησαν ἄρκετὰ ζωηρὰ καὶ καθάρια, ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν χωρικὴν μᾶλλον κατάστασιν τοῦ Ἄργους.

Ὑπάρχει δὲ καὶ ἐν Ἄργει ἰδιωτικὸν σχολεῖον τῶν ἀρρένων πρὸς θλίψιν ἄκραν τῶν διδασκάλων τοῦ δημοσυντηρήτου τούτου (ὅπερ συμβαίνει πανταχοῦ), διευθυνόμενον ὑπὸ τινος πτωχοῦ οἰκογενειάρχου δημοδιδασκάλου τριτοβαθμίου, Ἑμμανουὴλ Γεωργιάδου. Ἄλλ' εἴτε διὰ τὴν πρόληψιν, ὅτι τὰ παιδία διδάσκονται κάλλιον ἐν τοῖς ἰδιωτικοῖς, εἴτε ἀληθῶς διὰ τὸ πολυάνθρωπον τῆς κωμοπόλεως, τὸ σχολεῖον τοῦτο, τοποθετημένον εἰς στενόχωρόν τινα οἰκίαν, περιέχει ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα παίδας, ἡ ἐξέτασις τῶν ὁποίων δὲν με εὐχαρίστησε πολὺ, καὶ νομίζω ὅτι ὁ διδάσκαλος δὲν ἔτρεμεν ἄνευ λόγου ἐνώπιόν μου καὶ τοι μηδεμίαν ἄλλως ἔχων ἀφορμὴν, ἐκτὸς ἴσως τῆς ἀνικανότητός του, τὴν ὁποίαν συναισθάνεται, ὡς φαίνεται.

Τῇ 1ῃ Ἰουλίου μετέβην εἰς Μινῶαν (Τουλών), τὴν λεγομένην ἀποικίαν τῶν Κρητῶν, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ δημοδιδασκάλου, Ἑμμαν. Παππαδάκη. Ὁ λεγόμενος οὗτος δῆμος συγκροτεῖται ἐκ 50 περίπου προσγείων οἰκίσκων, ὧν τὰ τρία πέμπτα εἶνε ἔρημοι, ἐκλιπόντων, ὅσῳ τὸ πλεῖστον, τῶν κατοίκων, οἱ δὲ σφζόμενοι στεγάζουν ἀθλίας τινὰς χήρας γυναῖκας, καὶ δέκα-δώδεκα μόνον ἄνδρας, ἐν οἷς ὁ δήμαρχος (!) με ἐνδυμασίαν καὶ ἡθος ὀπωροφύλακος, παραπονούμενος ὅτι αἱ 700-800 δραχμαὶ τῶν δημοτικῶν προσόδων εἶνε κατεσχεμέναι ὑπὸ τοῦ προκατόχου του, ὥστε ὄχι μόνον δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς πληρωμὴν τῶν 16 33/100 δραχμῶν τὸν μῆνα, διὰ τὸν μισθὸν τοῦ δημοδιδασκάλου, ἀλλ' οὔτε αὐτὸς (ὁ δήμαρχος) οὔτε ὁ γραμματεὺς δὲ λαμβάνουσι λεπτόν, καὶ ἐπομένως ἢ ἡ Κυβέρνησις νὰ ἀναλάβῃ ὀλόκληρον τοῦ δημοδιδασκάλου τὴν μισθοδοσίαν, ἢ θὰ ἐγκαρτερῇ με 33 μόνον δραχμὰς τὸν μῆνα καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος, караδοκῶν εὐπορωτέραν εὐκαιρίαν. Εἰς δὲ τὴν παρατήρησίν μου ὅτι καλὸν ἦτον ἐὰν ἔλειπεν ὁ γραμματικὸς τῆς δημαρχίας, καὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἀνεπλήρου, ὡς μὴ πολὺ βαρέα, ὁ δημοδιδάσκαλος, ὁ δήμαρχος ἀντέταξε λόγον ἰσχυρὸν ὅτι, δὲν συμφέρει (ἔπειτα ἔμαθον ὅτι ὁ γραμματικὸς εἶνε συγγενὴς του). Ἄλλο ἐν δὲν συμφέρει ἦτον ἡ ἀπάντησίς του εἰς τὴν δευτέραν μου ταπεινὴν γνώμην ὅτι, καλὸν μοί φαίνεται, ὅταν ὁ δῆμος τόσον ὀλιγάριθμος, δὲν ἐπαρκῇ εἰς τὰς ἀναποφεύκτους αὐτοῦ ἀνάγκας, νὰ συγχωνευθῇ με τὸν πλησίον, τῆς Ἀσίνης, ἢ μετὰ τοῦ τῆς Ναυπλίας. Ἄλλ' ἐνθυμήθην ἔπειτα ὅτι τότε δὲν ἔμελλε ἴσως νὰ εἶνε αὐτὸς δήμαρχος, καὶ ἀληθῶς εἶπον ἐν ἑαυτῷ: Δὲν συμφέρει. Ὁ διδάσκαλος ἐν τούτοις, οἰκογενειάρχης, Κρῆς καὶ αὐτός, ἔχει νὰ λαμβάνῃ ἐπτὰ μηνιαῖα, καὶ μ' ὅλα ταῦτα, ἐγκαρτερεῖ διδάσκων 25-30 πάμπτωχα παιδάκια ἐντὸς μικροῦ τινος χαμωγείου, ἐξ ὧν 7-8 θήλεα, καὶ, τὸ παραδοξότερον, δὲν φαίνεται ματαιοπονῶν, ὥστε ἐὰν ἡ Κυβέρνησις

δὲν ἀναλάβῃ ὁλόκληρον αὐτοῦ τὴν μισθοδοσίαν, καὶ ἀναγκασθῇ αὐτὸς νὰ μακρυνθῇ, τὰ πτωχὰ ταῦτα παιδάρια θὰ στερηθῶσι καὶ τῆς ὀλίγης ταύτης ἀγωγῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἴσως βελτιώσωσι τὸ μέλλον των.

Εἰς ἄλλον δῆμον τῆς Ἀργολίδος δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀπέλθω, διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ χρόνου καὶ ἔτι μᾶλλον διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς συγκοινωνίας. Ἀλλὰ καὶ σχολεῖα δημοτικά δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλα αὐτοῦ, παρὰ τὸ τῆς Μιδέας (Μέρμπακα), τὸ τῶν Ὑσιῶν (Ἀχλαδοκάμπου), τὸ τῆς Ἰναχίας (Λίμνης), τὸ τῆς Ἀλέας (Μπουγιάτι), τὸ τῶν Μυκηνηνῶν (Κουτσοποδίου), τὸ τῆς Λυρκείας (Κάτω Μπέλεσι) καὶ τὸ τῆς Ἐπιδαύρου. Ἐξ αὐτῶν τὸ μὲν τῆς Μιδέας, τῆς Ἰναχίας καὶ τῶν Ὑσιῶν μένουσιν διαλελυμένα, εἰς δὲ τὰ λοιπὰ ὑπάρχουσι διδάσκαλοι, ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ κατάστασις αὐτῶν δὲν εἶνε πολὺ καλλιτέρα τοῦ τῆς Μινώας, καὶ ταύτη θέλει εἶναι, Κύριε Ὑπουργέ ἡ τῶν περισσοτέρων τοῦ βασιλείου δήμων, ἐν ὧσφ ἢ ἡ Κυβέρνησις δὲν ἀναλάβῃ τὴν κατωτέραν ἐκπαίδευσιν, ἢ οἱ δῆμοι δὲν προικοδοτηθῶσιν ὠρισμένως.

Ὑποσημειοῦμαι δὲ
εὐπειθέστατος

Τῇ 12ῃ Ἰουλίου 1855
Ἐν Ἀθήναις

ὁ Γεν. Ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτ. Σχολείων
Σ. Δ. Βυζάντιος

2

Υπουργὸς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, Αθήνα, 18.7.1855,
πρὸς τὸ Νομάρχην Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας, Ναύπλιο

Σχέδιο με διαγραφάς καὶ διορθώσεις τοῦ συντάκτη Σ. Δ. Βυζάντιου
καὶ τοῦ Υπουργοῦ, 2 σ. [τα τυπωμένα με πλάγια στοιχεῖα]
Γ.Α.Κ., Ἀρχεῖο Υπουργείου Παιδείας, φ. 408/1

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

[Ἐθνόσημο]

Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν
καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως

Ἀρ. Πρωτ. 3040

Διεκπ. 1896 18 Ἰουλίου 55

ἐν Ἀθήναις τὴν 185

Πρὸς τὸν Νομάρχην Ἀργολίδος καὶ
Κορινθίας

Ἐκ τῆς ἀπὸ 12 τοῦ παρόντος ἐκθέσεως τοῦ ἐπὶ τῶν δημοτ. σχολείων γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον, περιοδεύσαντος ἀρτίως ἄχρι τῆς

Ναυπλίας, πληροφορούμεθα Κύριε Νομάρχα, ὅτι τὸ ἐν Ναυπλίῳ δημοτικὸν σχολεῖον τῶν ἀρρένων εὐρίσκεται εἰς εὐάρεστον κατάστασιν, μετασκευασθὲν ἀρτίως ἐπὶ τὸ κανονικώτερον καὶ ἐκφράζομεν ὑμῖν καὶ δι' ὑμῶν πρὸς τὸν δημαρχοῦντα τῆς πόλεως καὶ τοὺς διδασκάλους ἀμφοτέρους τὴν ἐπὶ τούτου ἡμετέραν εὐχαριστίαν. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν τὸ αὐτὸ οὔτε περὶ τοῦ ἐν Ναυπλίᾳ σχολείου τῶν κορασίων, οὔτε περὶ τοῦ ἐν τῷ προαστείῳ Ναυπλίας (Προνοίᾳ) τῶν ἀρρένων, ὧν τὸ μὲν τοποθετημένον, καὶ λόγῳ ἡσυχίας καὶ λόγῳ καθαριότητος πάντῃ ἀκαταλλήλως διὰ τε τὰς συνοικούσας ἐν αὐτῷ οἰκογενείας καὶ τὴν πλησίον ἀγοράν, τὸ δὲ ὑπόσαθρον καὶ πνιγερὸν ἐν ὥρᾳ θέρους, ἐλπίζομεν ὅτι θέλουν ἐφελκύσῃ ἀμφοτέρα τὴν ὑμετέραν προσοχήν, ὥστε ἢ ἀπαλλαττόμενα τῆς περιστοιχούσης αὐτὰ τύρβης, ἢ τοποθετούμενα καταλληλότερον, νὰ μὴ ἐπηρεάζωσι τοῦλάχιστον τὴν ὑγείαν τῶν διδασκομένων. Πολλὰς ὡσαύτως δεῖται προμηθείας καὶ τὸ σχολεῖο τῆς Μινώας πρὸς διατήρησιν τοῦ ὁποίου συντελεῖ κατ' ἔτος ἡ Κυβέρνησις 400 δραχμὰς, αἵτινες ἡδύναντο ἴσως νὰ διατεθῶσι σκοπιμώτερον πρὸς βελτιώσιν τοῦ ἐν Προνοίᾳ. Εἰς τὸ ἐν Ἄργει δημοτικὸν σχολεῖον παρατηροῦμεν ὅτι ἀπαιτεῖται νὰ διορισθῇ ὑποδιδάσκαλος, καὶ δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι ὁ ἀξιότιμος τῆς πόλεως ἐκείνης δήμαρχος θέλει ἀναπληρώσῃ εἰς τὸ ἐπίδον καὶ ταύτην τὴν ἔλλειψιν καθόσον μάλιστα ἐλπίζεται, βελτιωθέντος ἤδη τοῦ σχολείου ν' αὐξήσῃ τῶν μαθητῶν ὁ ἀριθμὸς. Ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἐπιστατρίας καθίσταται ἐπαισθητὴ καὶ διὰ τὸ ἐν Ναυπλίῳ σχολεῖον τῶν κορασίων καὶ τοιαύτην παρατηροῦμεν ὅτι εἶχεν ἄλλοτε ὁ δῆμος ἀρμοδίαν καὶ διὰ τὴν ἡλικίαν αὐτῆς καὶ διὰ τὴν πολυετὴ εἰς τὸ ἔργον τοῦτον ἔξιν πρὸς τὴν τῶν παιδίων ιδίως ἐπιμέλειαν τῶν ὁποίων ἢ εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα φοίτησις κρίνεται διὰ πολλοὺς λόγους ἀναγκαιοτάτη. Τούτων ἀπάντων τὴν φροντίδα ἀνατιθέμενος, Κύριε Νομάρχα, εἰς τὴν ἐγνωσμένην ἰκανότητά Σας, ἀφορμὴν μόνον παρέχομεν ὑμῖν καὶ ἀπεκδεχόμεθα περὶ τὴν λήξιν τοῦ Αὐγούστου νὰ πληροφορήσῃτε ἡμᾶς περὶ τῆς διορθώσεως ὅλων τῶν μνησθεισῶν αὐτῶν ἐλλείψεων.

Ἐν Ἀθήναις, 18 Ἰουλίου 1855

Ὁ Ὑπουργὸς

[υπογραφή] Π. Ἀργυρόπουλος